

เปรียบเทียบกำเนิดสังคมศึกษาไทยและยุโรป
: พิจารณาโครงสร้างทางสังคมและพัฒนาการ

การศึกษาเปรียบเทียบทางสังคม (Social Order) - แบบศึกษา ทั้งของไทยและของยุโรปจะปรากฏร่องรอยของอารยธรรมความคิดเก่าในสังคมก่อนหน้าเสมอ โดยเฉพาะระยะแรกที่เปรียบเทียบทางสังคมแบบศึกษาเริ่มก่อตัวขึ้นใหม่ ความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ จึงอาจก่อให้เกิดปัญหาว่าการสืบเค้าที่มาของสังคมศึกษานั้นจะต้องมองย้อนไปสู่อดีตยาวไกลเพียงใด ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการตัดสินใจลักษณะของสังคมศึกษา โดยพิจารณาจากสถาบันใดสถาบันหนึ่ง หรือจากลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตามจำเป็นที่จะต้องเข้าใจว่าระเบียบทางสังคมแบบศึกษาเป็นพัฒนาการของสังคมที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างของสังคมเก่าที่ไม่สามารถตอบสนองความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นใหม่ในสังคมได้ ดังนั้นโครงสร้างทางสังคมจำต้องคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไป หน้าที่และความสำคัญของสถาบันต่าง ๆ ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลถูกกำหนดขึ้นใหม่ตามปัญหาและความจำเป็นที่เผชิญอยู่ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ร่องรอยของสังคมเก่าที่ปรากฏต่อมาในสังคมศึกษาจึงอาจแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาของสังคมได้อาศัยประสบการณ์ในอดีต

การศึกษากำเนิดสังคมศึกษาของไทยและของยุโรปในบทนี้ จึงจะเปรียบเทียบประสบการณ์และพัฒนาการของสังคมทั้งสองเพื่อให้เข้าใจถึงความแตกต่างและปัญหาความจำเป็นที่สำคัญในแต่ละสังคม และเพื่อให้สามารถกำหนดคตินิยมเฉพาะของสังคมศึกษาไทย และสังคมศึกษายุโรปได้ว่าอะไรกำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลใน

สังคม กำหนดควัฒฐานะอำนาจ สิทธิหน้าที่ของบุคคล สถาบันใดมีอำนาจควบคุมและรักษา ระเบียบในสังคม โดยจะศึกษา สังคมศักดินาของยุโรปก่อนเพื่อให้เข้าใจลักษณะ สำคัญต่าง ๆ และนำมาเป็นแบบ (model) หรือกรอบโครงเพื่อศึกษาเปรียบเทียบกับสังคมไทยต่อไป

กำเนิดสังคมศักดินายุโรป

สภาพทั่วไปของยุโรปภายหลังจากการรุกรานโรมันเสื่อมสลาย

เมื่อจักรวรรดิโรมันเสื่อมสลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ยุโรปได้แตกแยกและ ถูกชนชาติเยอรมันเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ เข้ามารอบครอง ระเบียบสังคมของจักรวรรดิโรมัน ภายใต้อาณาจักรควบคุมดูแลอย่างเข้มแข็งจากอำนาจรัฐแห่งโรมันสูญสลายโดยสิ้นเชิง เผ่าพันธุ์ ต่าง ๆ ของชนชาติเยอรมันต่างเข้าปล้นสะดมและยึดครองดินแดนส่วนต่าง ๆ ในยุโรป โดยลำพังเป็นอิสระแก่กัน และถึงแม้ชนพลที่มีความสามารถของเผ่าต่าง ๆ จะสถาปนา ตนเองเป็นกษัตริย์ มีกำลังกองทัพของตน แต่ก็ไม่มีกษัตริย์ของเผ่าพันธุ์ใดที่จะมีแสนยา- นุภาพหรือบารมีมากและถาวรเพียงพอที่จะสถาปนาจักรวรรดิใหม่ขึ้นแทนจักรวรรดิโรมันได้ การสงครามเพื่อขับไล่แย่งชิงอำนาจและดินแดนในยุโรประหว่างเยอรมันเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ

จักรวรรดิโรมันมุ่งสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของจักรวรรดิภายใต้ การนำอย่างเด็ดขาดของกรุงโรม โดยจัดระเบียบการปกครองที่มอบอำนาจให้กับส่วน กลางและสร้างกลไกในการปกครองทั้งระบบราชการ การจัดเก็บภาษี การจัดกำลังทหาร แห่งชาติหรือจ้างทหารต่างชาติเป็นกำลังของส่วนกลาง นอกจากนั้น วัฒนธรรมโรมัน ทั้งภาษา กฎหมาย ตลอดจนการดำเนินชีวิตของชนชั้นสูงในโรม ก็เป็นแบบอย่างที่ครอบงำ ทั่วไป โดยเฉพาะตัวแทนผู้ปกครองต่าง ๆ ฉะนั้นระเบียบของโรมันหรือลัทธิโรมันจึง ครอบงำความแตกต่างของเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อยู่อย่างแบ่งแยกตามลักษณะพรมแดน ธรรมชาติมันเอง และเมื่อจักรวรรดิโรมันเสื่อมสลายและถูกครอบครองจากชนเผ่า เยอรมันต่าง ๆ ยุโรปจึงถูกแบ่งออกด้วยเชื้อชาติ วัฒนธรรมอย่างเด่นชัดอีกครั้งหนึ่ง.

คงมีอย่างต่อเนื่อง กระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ ๘ กษัตริย์แฟรงค์จึงสามารถยับยั้งการขยายอำนาจของเผ่าอื่นและสถาปนาจักรวรรดิใหม่ขึ้นในยุโรปอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม โครงสร้างแบบเผ่าพันธุ์ในสังคมเก่าของเยอรมันที่ค้ำนึ่งถึงสิทธิและหน้าที่ของบุคคลจากความผูกพันใกล้ชิดทางสายเลือดและเคารพในปัจเจกบุคคล^๑ ทำให้โครงสร้างทางสังคมชุมชนขนาดเล็กของเผ่าพันธุ์ ไม่สามารถไขปากรองหรือควบคุมรักษาระเบียบในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ได้ ความไม่ผันจะสถาปนาจักรวรรดิใหม่อันยิ่งใหญ่เป็นสากลจึงทำให้ชนเผ่าเยอรมันรับอารยธรรมการปกครองที่ก้าวหน้ากว่าของจักรวรรดิโรมัน โดยเฉพาะกฎหมายที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการยอมรับนับถือศาสนาคริสต์ยังทำให้ชนเผ่าเยอรมันต้องการสถาปนาจักรวรรดิสากลทางศาสนาอีกด้วย และพยายามเลียนแบบการจักระเบียบการปกครองของสงฆ์ที่ยังคงอยู่อย่างมั่นคงมาเป็นประโยชน์ในการปกครอง^๒ แต่ความพยายามของชนเผ่าเยอรมันในการสถาปนาจักรวรรดิสากลหรือรักษาโครงสร้างในสังคมเก่าสมัยจักรวรรดิโรมันไม่เคยประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างถาวรยาวนาน ทั้งนี้เพราะถ้าจะเปรียบเทียบโดยทั่วไป ยุโรปในระยะที่จักรวรรดิโรมันรุ่งเรืองกับระยะที่อยู่ภายใต้การครอบครองของอนารยชนนี้จะปรากฏขอแตกต่างอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะคานเศรษฐกิจเสื่อมโทรมลงอย่างมาก และ

^๑ สิทธิพื้นฐานของชนเผ่าเยอรมันคือ สมาชิกชุมชนเครือญาติจะได้รับการแบ่งปันที่ดินและร่วมกันทำการเพาะปลูกในที่ดินเดิมของชุมชน ทรัพย์สินมรดกของผู้ตายจะตกทอดแก่ทายาทของตน สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในกิจการต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งทางศาสนา การปกครอง และมีส่วนร่วมรับผิดชอบชีวิตความปลอดภัยของสมาชิกในชุมชนของตน นอกจากนั้นในชุมชนยังให้อิสระแก่สมาชิกในการประกอบกิจการต่าง ๆ ตามความสามารถและเหมาะสมแก่ฐานะ เพศ วัย โดยปราศจากข้อกีดกันต่าง ๆ .

^๒ กอมเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง
(กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, (ม.ป.ป.), หน้า ๕ .

อำนาจรัฐเริ่มอ่อนแอ นอกจากนั้นผลของสงครามระหว่างเยอรมันเข้ากับรัฐต่าง ๆ ที่
ขัดแย้งกันซึ่งกันครอครอบดินแดนในยุโรปที่มีต่อเนื่องมาอีกเป็นระยะเวลายาวนาน
ทำให้เส้นทางการค้าการเดินทางไม่ปลอดภัย การค้าและการใช้จ่ายเงินตราในระดับ
การค้าภายในและการค้าระหว่างอาณาจักรที่ห่างไกลลดจำนวนลงอย่างมาก เมืองต่าง ๆ
ซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเจริญทางการค้าต้องสูญเสียบทบาทและความสำคัญไปจน
หมดสิ้น กลายเป็นสังคมชนบท^๑ ไม่สามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกได้อย่างกว้างขวาง
ความจำเป็นทางเศรษฐกิจจึงทำให้ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพา
ผลิตภายในชุมชนของตนและผลิตเพียงเพื่อเลี้ยงตนเองมิใช่ตลาดการค้า^๒ การผลิต
ทางเกษตรทำให้ที่ดินมีความสำคัญเป็นสมบัติที่มีค่า และโดยทั่วไปเมื่อการใช้จ่ายเงินตรา
มีอย่างจำกัดในระบบเศรษฐกิจ แรงงานในการผลิตจึงเป็นแรงงานเกินมากกว่าแรงงาน
รับจ้าง การจัดการปกครองจึงอยู่ที่การจัดสรรแบ่งปันที่ดิน และอำนาจของบุคคลในสังคม
อยู่ที่การถือครองที่ดิน พร้อมทั้งกรรมสิทธิ์ในผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินเป็นสำคัญ อาณาจักร
ของเยอรมันจึงเผชิญกับสภาพอำนาจท้องถิ่นอิสระอยู่อย่างมากทั่วไป

---

^๑ อังรี ปีแรน, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง, แปลโดย
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคนอื่น ๆ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๔),
หน้า ๘.

^๒ อังรี ปีแรน ได้แสดงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่ปราศจากการ
ค้า และตลาดกับลักษณะการผลิตและการปกครอง โดยแสดงว่าการที่ชุมชนปราศจาก
การค้า เพราะไม่มีตลาดที่จะกระตุ้นให้มีการผลิตสินค้าส่วนเกิน ทุกชุมชนอาศัยเลี้ยง
ตนเองโดยการผลิตผลิตทางเกษตรกรรมและหัตถกรรมเลี้ยงตัวเองภายในชุมชน
ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการปกครองที่เจ้าที่ดินมีบทบาทและอำนาจในสังคมและการปกครอง.

อารยธรรมเยอรมัน อารยธรรมโรมันและความสำคัญของศาสนาคริสต์

วิถีการดำเนินชีวิตของชนเผ่าเยอรมัน

วิถีการดำเนินชีวิตของชนเผ่าเยอรมัน สมาชิกทุกคนของเผ่าจะมีวิถีการดำเนินชีวิตผูกพันเกี่ยวของซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิดภายใต้ชนบทกรรมนิยมของเผ่า^๒ ซึ่งมีลักษณะการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ครอบครัวยุคต่าง ๆ จะเป็นหน่วยผลิต สตรีจะได้รับการยกย่องและรับภาระสำคัญในการจัดการดูแลบ้านเรือน องค์กรที่สำคัญของเผ่าได้แก่องค์กรทางการเมืองซึ่งมีสภาที่ประชุมของบุคคลชั้นหัวหน้าและสภาของราษฎรร่วมปรึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนองค์กรทางทหาร ชายฉกรรจ์ทุกคนสามารถที่จะแสวงหาชื่อเสียง เกียรติยศ อำนาจและความสุขสบายได้ด้วยการฝากตัวเข้าเป็นพรรคพวกอยู่ในกองทัพของกษัตริย์หรือนายทหารที่มีชื่อเสียง โดยจะได้รับการเลี้ยงดูให้อยู่ใกล้ชิดเจ้านาย ได้รับการแบ่งปันความสุขสบายและทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ได้มาจากการรบเป็นบำเหน็จรางวัล ชายฉกรรจ์เหล่านี้จะมอบความจงรักภักดี พิสูจน์ให้เห็นถึงความหาญหาญของตนในการรบเป็นการตอบแทน ส่วนการตอบแทนที่ราษฎรจะมอบ

รองรอยการดำเนินชีวิตของชนเผ่าเยอรมันจากบันทึกของ แทกซิดุส ทำให้ทราบถึงความชุมชนเยอรมันรวมตัวกันตามเชื้อสายเหล่าสกุลเป็นครอบครัวขนาดใหญ่มีพื้นที่หน้าหมู่บ้านซึ่งกันและกัน^๒

ชนเผ่าเยอรมันถือกฎหมายชนบทกรรมนิยมของตนเป็นกฎหมายประจำตัว ไม่ว่าจะอพยพโยกย้ายไปถิ่นใดก็ยังคงรักษากฎหมายดั้งเดิมไว้ ดู กอบเกือ สุวรรณทัต - เพียร "ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๔๗.

^๓ กุหลาบ สายประดิษฐ์, ระเบียบสังคมของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พีพี, ๒๕๒๑), หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖ - ๑๓๘.

^๕ กอบเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๕.

ให้ผู้ปกครองหรือแม่ทัพนายทหารอาจเป็นผลผลิตต่าง ๆ หรือไม่ก็เป็นแรงงานในกิจการของเจ้านาย เพราะฉะนั้นในสังคมของชนเผ่าเยอรมัน แม้จะมีการแบ่งฐานะหน้าที่ของบุคคลในสังคมแต่โดยทั่วไปสมาชิกก็จะมีคามผูกพันกันอย่างใกล้ชิด สมาชิกมีโอกาสในการพิสูจน์ความสามารถของตนเองกันทุกคนอย่างเสมอภาค เพื่อไต่เต้าไปสู่ฐานะอำนาจที่สำคัญ

อารยธรรมโรมันและความสำคัญของศาสนาคริสต์

เมื่อชนเผ่าเยอรมันเริ่มจัดตั้งถิ่นฐานและประสพชัยชนะครอบครองในส่วนต่าง ๆ ของยุโรปซึ่งเดิมตกอยู่ใต้อำนาจของโรมัน อารยธรรมของเยอรมันได้รับความเจริญของอารยธรรมโรมันเข้ามาผสมกลมกลืนด้วย ซึ่งจะมากขึ้นแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นที่มีพื้นฐานของอารยธรรมโรมันอยู่ ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างความเจริญด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการยอมรับศาสนาคริสต์^๒ ซึ่งการจัดองค์กรต่าง ๆ ที่เข้มแข็งของศาสนามีได้ถูกทำลายลงโดยสงครามจากการรุกรานของเยอรมันจะเป็นแบบอย่างในการจัดการปกครองเมื่ออาณาจักรของเยอรมันขยายตัวกว้างขวางขึ้น^๓

๑ กุทลดาบ สายประคิษฐ์, ระเบียบสังคมของมนุษย์, หน้า ๑๓๗.

๒ การยอมรับนับถือศาสนาคริสต์ของกษัตริย์โคลวิสเผ่าแฟรงค์ ราชวงศ์เมโรวินเจียน ถือว่ามีความสำคัญเทียบได้กับการนับถือศาสนาของกษัตริย์คอนสแตนติน และเป็นจุดเริ่มให้ศาสนาคริสต์เข้ามามีบทบาทความสำคัญอย่างมากในอาณาจักรของเยอรมัน ดู กอบแก้ว สุวรรณพิศ-เพ็ชร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๑๕.

๓ ความคิดเรื่องจักรวรรดิสากลเช่น จักรวรรดิโรมัน มีอิทธิพลต่อการขยายอาณาจักรของเยอรมันอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม โครงสร้างในการจัดการปกครองของจักรวรรดิโรมันได้เสื่อมสลายลงโดยสิ้นเชิงชนเผ่าเยอรมันสามารถมองเห็นการจัดการปกครองของวัดได้ชัดเจนกว่า โดยเฉพาะการจัดการของสำนักสงฆ์คณะต่าง ๆ หรือการจัดลำดับความสำคัญในการปกครองของวัดตามชุมชนต่าง ๆ เพราะยังคงอยู่อย่างเข้มแข็งดังนั้นในการจัดการปกครองอาณาจักรเยอรมันจึงต้องอาศัยพึ่งพาพระสงฆ์หรือข้าราชการโรมันที่มีความรู้ ความสามารถดำเนินการต่าง ๆ แต่มิใช่จะรักษาโครงสร้างการปกครองเก่าในสมัยจักรวรรดิโรมันไว้ได้.

และสิทธิธรรมที่ได้จากทางศาสนายังจำเป็นในการส่งเสริมฐานะความสำคัญของสถาบัน
กษัตริย์^๑ โดยจะเห็นตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับศาสนาได้จากการตัดสินใจ
แย่งชิงอำนาจการปกครองของกษัตริย์แฟรงค์แห่งราชวงศ์คาโรลินเจียนจากราชวงศ์
เมโรวินเจียน และการสถาปนาจักรพรรดิชาลมาญู ในการครอบครองจักรวรรดิใหม่ใน
ยุโรปจะได้รับการสนับสนุนและการจัดการจากสันตะปาปาที่กรุงโรม^๒

การแสดงความศรัทธาและการสนับสนุนช่วยเหลือศาสนาคริสต์ของกษัตริย์
ทำให้วัดและสำนักสงฆ์แห่งต่าง ๆ ได้รับความที่ดินจากกษัตริย์เป็นจำนวนมาก^๓ การ
ได้รับบริจาคที่ดินจากผู้ศรัทธาในศาสนาทำให้วัดกลายเป็นเจ้าที่ดินสำคัญในสังคม วัดจัด
ใช้ที่ดินโดยแบ่งที่ดินบางส่วนให้ชาวบ้านต่าง ๆ เช่าและมีส่วนที่วัดจะใช้ทำการผลิตร่วมกัน
เป็นประโยชน์แก่วัดโดยตรง^๔ การปรับปรุงการผลิตในที่ดินของวัดจะเป็นแบบอย่างวิธี
การผลิตและการใช้ดินโดยทั่วไป โดยวัดจะจัดให้มีการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ หมุนเวียนกัน
ในที่ดินและมีที่ดินเว้นว่างไว้เพื่อให้ดินรักษาคุณภาพไว้ได้ และมีการนำเครื่องมือไถชนิด
หลายหัวมาใช้เพื่อไถที่ดินอย่างมีคุณภาพและเพิ่มผลผลิต วิธีดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลง
แปลงวิธีการผลิตที่สำคัญมากในสังคม และทำให้จำเป็นต้องใช้แรงงานคนทำการผลิต
ร่วมกันด้วย^๕ ส่วนบทบาทของพระสงฆ์และสำนักสงฆ์ในการฟื้นฟูเผยแพรศาสนาตลอดจน

^๑ เมื่ออาณาจักรเยอรมันขยายตัวกว้างขวางขึ้น กษัตริย์ของอาณาจักรพยายาม
สร้างสิทธิธรรมให้แก่ฐานะอำนาจของตน ดังจะเห็นจากกษัตริย์แฟรงค์พยายามสร้างความ
ผูกพันกับจักรวรรดิโรมันตะวันออกและพระสันตะปาปาเป็นสำคัญ ดู กอมเก็ กู สุวรรณทัต-
เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๖๔-๗๕ .

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔ .

^๓ Marion Gibbs, Feudal Order (New York: Henry Schuman, 1953), p.39.

^๔ Ibid., p.40.

^๕ Ibid., p.28.

^๖ Ibid., p.48.

ความรู้ความสามารถของขุนนาง ข้าราชการชาวโรมันที่ฝากตัวเข้ารับใช้กษัตริย์เยอรมัน ได้ทำให้ภาษาลาตินและกฎหมายโรมันมีความสำคัญ เป็นประโยชน์ในการปกครองอย่างแพร่หลาย และการส่งเสริมฟื้นฟูศิลปกรรมขึ้นภายในราชสำนักยังทำให้ราชสำนักรุ่งเรืองขึ้น พร้อม ๆ กันนั้นพระสงฆ์ ข้าราชการชาวโรมันและข้ารับใช้ของกษัตริย์ในราชสำนักได้กลายเป็นขุนนางและเป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ความสามารถ มีฐานะพิเศษแตกต่างจากบุคคลอื่นทั่วไป เพราะฉะนั้นการทำความเข้าใจสังคมของยุโรปในยุคศักดินา ภาพความเลื่อมใสศรัทธาของกษัตริย์ต่อศาสนาอย่างเคร่งครัดและการสนับสนุนช่วยเหลือศาสนาในคานต่าง ๆ ตลอดจนบทบาทความสำคัญของศาสนาและพระสงฆ์จึงเป็นลักษณะสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ลักษณะคำสอนทางศาสนาของพระสงฆ์ยังจะเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดแนวทางและระเบียบปฏิบัติของบุคคลฐานะต่าง ๆ ในสังคมด้วย และสังคมศักดินาก็หล่อหลอมมาจากการผสมผสานอารยธรรมของเยอรมัน โรมันและลักษณะทางศาสนาคริสต์นี่เป็นสำคัญ

การตั้งถิ่นฐาน : การครอบครองที่ดินและปัญหาการปกครอง

การตั้งถิ่นฐานของชนเผ่าเยอรมันในยุโรปขยายมากขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๗ พร้อม ๆ กับการเพิ่มขึ้นของประชากร^๒ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในยุโรปโดยทั่วไปมีความสงบมากขึ้น ภายใต้อำนาจของกษัตริย์เผ่าแฟรงก์ซึ่งสามารถปราบปรามเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ไว้ในอาณาจักรของแฟรงก์และยับยั้งการรุกรานของเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ไว้ได้ แต่ปัญหาที่เพิ่มตามมาก็คือ ปัญหาการจัดการปกครองและการแสวงหาที่ดินของประชาชน ปัญหาทั้งสองมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีความสำคัญมากในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม

^๑Ibid., p.42.

^๒Ibid., pp. 42-44.

ปัญหาการปกครองอาณาจักรแฟรงก์

ปัญหาการปกครองอาณาจักรที่ขยายกว้างขวางขึ้นของกษัตริย์แฟรงก์นอกจากจะเป็นเพราะความแตกต่างแบ่งแยกในชนบทรวมเนียนประเพณีของเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ในอาณาจักรแล้ว^๑ ธรรมเนียมการล้างแค้นผูกพยาบาทระหว่างสกุลต่าง ๆ ของเขาเยอรมัน ยังสร้างความไม่สงบให้แก่สังคมอย่างมาก^๒ นอกจากนั้นความยากลำบากในการคมนาคมขนส่งติดต่อกันระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ มีมากขึ้น โดยที่เส้นทางหลวงสายต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยจักรวรรดิโรมันถูกปล่อยให้เสื่อมโทรม และการเดินทางที่ไม่ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย^๓ ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจที่การค้าขายแลกเปลี่ยนไม่มีบทบาทสำคัญในสังคม การใช้จ่ายเงินตรามีอยู่เพียงจำกัด จึงทำให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ดำเนินชีวิตอยู่ตามลำพัง โดยไม่มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากนัก มีการผลิตสิ่งต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงตนเองภายในชุมชนของตนและเพื่อความมั่นใจว่าในชุมชนจะมีผลิตเพียงพอกับความต้องการตลอดไป ที่ดินจึงเป็นทั้งแหล่งผลิตและรวบรวมกำลังคน มีความสำคัญมากในระบบเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะเมื่อเริ่มมี "การพัฒนาการผลิตและขยายที่ดินในการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลิต" แรงงานของบุคคลยิ่งเพิ่มความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากการใช้ที่ดินในการผลิตเป็นที่ดินขนาดใหญ่ไม่ใคร่มีการแบ่งลอมรั่ว หน่วยการผลิตจึงมีขนาดใหญ่ ใช้แรงงานในการผลิตร่วมกัน^๔

^๑ กอมเก็ธ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๔๗.

^๒ Marc Bloch, Feudal Society (London:Routledge and Kegan Paul, 1962), p. 123-130.

^๓ Ibid., pp. 61-68.

^๔ Marrison Gibbs, Feudal Order, p. 48.

การครอบครองและแบ่งมรดกที่ดิน

สำหรับด้านการจัดเก็บภาษีที่ดิน พระมหากษัตริย์ไม่สามารถจัดเก็บให้โดยลั่วทั้งอาณาจักรจึงทำให้กษัตริย์ไม่มีเงินสำหรับใช้จ่าย เป็นเงินเดือนแก่ข้าราชการหรือสามารถจัดเตรียมกำลังกองทัพได้เองทั้งหมด ดังนั้นเมื่อกษัตริย์มีอำนาจมีชัยชนะสามารถปราบปรามดินแดนในยุโรปได้ กษัตริย์จึงครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์เป็นของพระองค์เพื่อแสวงหาผลประโยชน์นำมาเลี้ยงขุนนางข้าทหาร และข้าทาสที่รับใช้ใกล้ชิดพระองค์ ที่ดินส่วนอื่น ๆ บางส่วนจะนำมาแจกจ่ายแบ่งให้แก่เหล่าแม่ทัพและวัดในเขตต่าง ๆ ตามธรรมเนียมการให้รางวัลตอบแทนแก่นักรบหรือผู้กระทำควมดีความชอบเพื่อให้ได้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากที่ดินที่ได้รับ ทดแทนที่กษัตริย์ไม่สามารถจัดหาเงินตราจ่ายเลี้ยงดูเป็นเงินเดือนได้ สำหรับที่ดินอื่น ๆ ประชาชนมีสิทธิบุกเบิกครอบครองได้โดยอิสระ แต่อย่างไรก็ตาม ประชาชนจะได้รับการสนับสนุนชักชวนให้ตั้งถิ่นฐานเป็นแรงงานในที่ดินของกษัตริย์หรือเจ้าที่ดินคนอื่น ๆ เสมอ^๑

กรรมสิทธิ์ที่ดิน

โดยทั่วไปกษัตริย์มีค้ำอังกกรรมสิทธิ์ที่ดินในอาณาจักรของพระองค์อย่างเด็ดขาด เพราะการอังกกรรมสิทธิ์ที่ดินในสังคมยุโรปสมัยนี้จะมีผู้อังกสิทธิ์เกี่ยวข้องในกรรมสิทธิ์ค้ำยมากมาย โดยเฉพาะบุคคลในครอบครัว^๒ และนอกจากนั้นยังมีที่ดินในอาณาจักรที่รกร้างยังไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกอีกเป็นจำนวนมาก ดังนั้นความสำคัญเกี่ยวกับที่ดินจึงอยู่ที่ว่าการรับมรดกที่ดินนั้นได้รับมรดกมาจากผู้ใด ในการรับมรดกเจ้าที่ดินมีสิทธิ์มากน้อยเพียงใดหรือมีพันธะหน้าที่ในการตอบแทนรับใช้ผู้มอบที่ดินอย่างไร ซึ่งการรับมรดกที่ดินเป็นรางวัลหรือได้รับบริจาคเป็นทานจากกษัตริย์เพื่อ

^๑Marc Bloch, Feudal Society, p.60.

^๒Ibid., p.132.

ประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้น เจ้าที่ดินจะได้รับทั้งที่ดินและผู้คนที่ยาศัยอยู่บนที่ดินเป็นแรงงานในการผลิตด้วย โดยทั่วไปจะได้แก่บรรดาทาสที่ได้รับการปลดปล่อยในปลายสมัยจักรวรรดิโรมัน และเวลาต่อ ๆ มาหรือบรรดาชาวต่างชาติ ๆ ที่ยากจน^๑ นอกจากนี้ในระยะต่อมาสำนักสงฆ์หรือวัดต่าง ๆ จะเริ่มเรียกร้องขอสิทธิจัดการปกครอง และตัดสินปัญหาข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในที่ดินของตนด้วย^๒ และเจ้าที่ดินอื่น ๆ จะเรียกร้องตาม เพราะฉะนั้นเจ้าที่ดินต่าง ๆ จึงเริ่มมีอำนาจมากขึ้น หน่วยผลิตในที่ดินของเจ้าที่ดินจะมีความสำคัญแทนที่หน่วยผลิตของครัวเรือนในหมู่บ้านและเป็นอิสระจากการควบคุมของกษัตริย์ อำนาจของเจ้าที่ดินจึงเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งในสังคม อำนาจของเจ้าที่ดิน

ปัญหาความยากจนและการแสวงหาอำนาจควบคุมครองป้องกันของชาวนา

เมื่อที่ดินซึ่งแต่เดิมตามขนบธรรมเนียมของเยอรมันถือเป็นสมบัติที่ได้รับการดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกันในหมู่สมาชิกครอบครัวเครือญาติทุกคนได้ถูกแบ่งปันเป็นสมบัติส่วนตัวของแต่ละครอบครัว และมีการแจกจ่ายเป็นมรดกให้แก่บุตรหลานของตนสืบต่อ ๆ กันมา^๓ จึงทำให้แต่ละครอบครัวมีที่ดินเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย ยิ่งมีการเพิ่มของจำนวนประชากรที่ดินจึงไม่เพียงพอที่จะใช้เลี้ยงสมาชิกในครอบครัว

^๑Marion Gibbs, Feudal Order, p.58.

^๒Marc Bloch, Feudal Society, pp.163-168.

^๓การแบ่งปันที่ดินของชนเผ่าเยอรมันโดยทั่วไปจะแบ่งปันแก่ครอบครัวสกุลวงศ์ต่าง ๆ และมีที่ดินที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันไว้ส่วนหนึ่ง การแบ่งปันอาจกระทำกันทุกปีหรือตามกำหนดเวลา ต่อมาพร้อม ๆ กับความเปลี่ยนแปลงการสมรส รูปแบบสมรสคุณธรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงเพิ่มขึ้นและมีการกำหนดให้ทรัพย์สินของผู้ตายตกเป็นมรดกแก่ทายาทบุตรของผู้ตาย ดู กุหลาบ สายประดิษฐ์, ระเบียบสังคมมนุษย์, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

ดังนั้นชาวนาจจึงจำเป็นต้องอพยพแยกจากหมู่เครือญาติแสวงหาที่ดินแห่งใหม่^๑ แต่การบุกเบิกที่ดินที่รกร้างตามป่าเขากระทำไต่ยากลำบาก เพราะชาวนาขาดแคลนทั้งแรงงานและเครื่องมือต่าง ๆ^๒ ส่วนที่ดินแหล่งอุดมทั้งหมดในแต่ละหมู่บ้านก็จะเป็นของกษัตริย์หรือเจ้าที่ดินคนใดคนหนึ่งเสมอ^๓ นอกจากนี้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินแล้ว ชาวนาจยังเผชิญกับปัญหาภัยธรรมชาติ หนีสินและโจรผู้ร้าย ที่คอยข่มเหงรังแกอีกมาก ซึ่งอำนาจรัฐไม่สามารถขยายไปปกป้องคุ้มครองประชาชนในท้องถิ่นห่างไกลได้ ดังนั้นชาวนาจจึงหันเข้าพึ่งพาเจ้าที่ดินที่มีอำนาจในท้องถิ่นของตน โดยมอบตัวเป็นข้ารับใช้เพื่อรับที่ดินหรือขอเช่าที่ดินจากเจ้านาย และมีชาวนาเป็นจำนวนไม่น้อยที่ยินยอมมอบที่ดินของตนให้แก่เจ้าที่ดินและเช่ากลับคืนไป โดยได้รับความคุ้มครองจากเจ้าที่ดินเป็นการตอบแทน^๔ จึงปรากฏมีการสร้างความสัมพันธ์โดยผ่านการรับมอบที่ดินระหว่างเจ้าที่ดินและชาวนาเกิดขึ้นทั่วไป จำนวนชาวนาอิสระจะเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย ชุมชนในที่ดินของเจ้าที่ดินจึงมีบทบาทและความสำคัญในสังคมแทนที่ชุมชนตามเชื้อสายเผ่าพันธุ์หรือเขตปกครองหมู่บ้าน

^๑ การอพยพแสวงหาที่ดินแห่งใหม่ทำให้ชุมชนมิได้รวมกันตามเชื้อสายเผ่าพันธุ์อีกต่อไป ชาวนาจจะเข้าเป็นสมาชิกของแต่ละหมู่บ้านตามท้องถิ่นต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของบุคคลในหมู่บ้านจึงกำหนดจากเขตพื้นที่อาศัยมากกว่าเชื้อสายเผ่าพันธุ์ พันธะความผูกพันและหน้าที่ที่สมาชิกครอบครัวเครือญาติมีต่อกันจึงเริ่มคลี่คลายสับสนเมื่อสมาชิกต่างอยู่กันอย่างห่างไกล ฉะนั้นครอบครัวจึงมีแนวโน้มเป็นครอบครัวขนาดเล็ก

^๒ Marion Gibbs, Feudal Order, pp.50-51.

^๓ Ibid., 51.

^๔ Marc Bloch, Feudal Society, p.168.

การสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวในระบบอุปถัมภ์

การสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นในสังคมที่วิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนปราศจากการดูแลควบคุมให้มีความมั่นคงจากอำนาจรัฐนี้มีปรากฏในสมัยจักรวรรดิโรมันเช่นกัน เมื่ออำนาจรัฐอ่อนแอในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ โดยชาวนาหรือผู้อ่อนแอจากไร้จะฝากตัวเป็นคนของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นของตนเพื่อรับความช่วยเหลือ^๑ สำหรับผู้มีฐานะต่ำต้อยจะหวังพึ่งพิงเพียงเพื่อรับเสื่อผ้าอาหารและการเลี้ยงดูจากผู้อุปถัมภ์หรือเพื่ออาศัยปกป้องคุ้มครองตนจากการใช้อำนาจของบุคคลต่าง ๆ แตกต่างจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ใช้อำนาจเรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานไปใช้ประโยชน์ตามความพึงพอใจ^๒ โดยฝ่ายผู้อุปถัมภ์ก็พอใจที่ตนจะมีพวกพ้องบริวารมากขึ้น เพราะนอกจากจะสร้างอำนาจบารมีแล้วยังสร้างความมั่นคงแก่อำนาจการเมืองและฐานะทางเศรษฐกิจอีกด้วย

เมื่อผ่านมาถึงสมัยที่พวกเยอรมันครอบครองยุโรป การฝากตัวเป็นคนของบุคคลอื่นที่มีอำนาจเหนือกว่าตนเพื่อรับการคุ้มครองดูแลและรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีอยู่ทั่วไปอย่างกว้างขวางในสังคม นอกจากนั้นการที่บุคคลหนึ่งมอบตัวเป็นคนของผู้ที่เข้มแข็งกว่าตนในขณะที่มีผู้อ่อนแอกว่าเขานี้ก็เป็นจำนวนมากยอมมอบตัวเป็นข้าของเขาที่ปรากฏอยู่เป็นความสัมพันธ์ธรรมดาในสังคม^๓ และจากขนบธรรมเนียมประเพณีของเผ่าพันธุ์เยอรมันที่สร้างความผูกพันใกล้ชิดระหว่างสมาชิกทุกคนในหมู่เครือญาติทั้งในคานเศรษฐกิจและการคุ้มครองภัย การกำหนดให้สมาชิกมอบความซื่อสัตย์จงรักภักดีแก่เจ้านายของตนทำให้ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมระหว่างเจ้าที่ดินกับผู้รับหรือผู้เช่าที่ดินมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด สำหรับเจ้าที่ดินโดยทั่วไปจะมองชาวนาที่อาศัยอยู่ในที่ดินของตนเป็นคู่แข่งสมาชิกในครอบครัว ซึ่งเจ้าที่ดินจะรับภาระจัดการ

^๑Ibid.

^๒Ibid.

^๓Ibid., p.145.

คุณช่วยเหลือในคานต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ชาวนาก็จะรับใช้ตอบแทนเจ้าที่ดินของตน คุณคงที่เคยรับใช้หัวหน้าเผ่า หัวหน้าครอบครัวของตน^๑ โดยเฉพาะเมื่อลักษณะทางเศรษฐกิจมีโคอยู่บนพื้นฐานของการใช้จ่ายเงินตรา เงินตราจึงวิไลมีคุณค่าความสำคัญ เช่นในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาผู้เช่าที่ดินจึงมิได้เป็นเพียงการจ่ายเงินค่าเช่าตามที่กำหนดไว้เพียงลำพัง แต่ชาวนาเป็นลูกค้าคนของเจ้าที่ดิน มีพันธะรับใช้ตามความต้องการของเจ้าที่ดิน และเมขอเรียกร้องของเจ้าที่ดินจะอยู่ภายใต้กฎธรรมเนียมนที่สืบมาแต่ในอดีต แต่กฎธรรมเนียนต่าง ๆ เหล่านั้นส่วนใหญ่ไม่ได้จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นต่อมาเมื่อเจ้าที่ดินมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น ความต้องการของเจ้าที่ดินจึงกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ชาวนาจะต้องปฏิบัติสืบต่อไป^๒ การอ้างชนบธรรมเนียนในอดีตจึงกลับ เป็นการส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยง่าย เจ้าที่ดินจึงเริ่มมีฐานะเป็นผู้ปกครองในที่ดินของตนและโดยอำนาจการครอบครองเป็นเจ้าของที่ดิน เจ้าที่ดินจะกะเกณฑ์แรงงานและผลิตผลของชาวนาผู้อาศัยในที่ดินของตนเพื่อนำมาบำรุงและประกันความสุขสบายของตน เพื่อใช้จ่ายเลี้ยงดูชาวาสบวิวาร ตลอดจนเหล่าข้าทาส ที่ดินของเจ้าที่ดินจึงถือเป็นหน่วยผลิตทุกอย่างที่จำเป็นสำหรับเจ้าที่ดิน

อำนาจทางเศรษฐกิจของเจ้าที่ดิน ทำให้เจ้าที่ดินที่อยู่ห่างไกลเริ่มเป็นอิสระจากกษัตริย์และเจ้าที่ดินที่มีอำนาจความทะเยอทะยานบางคนเริ่มต่อต้านอำนาจกษัตริย์ ในการจัดการปกครอง อาณาจักรที่กว้างใหญ่ที่ท้องถิ่นต่าง ๆ แยกแยกกันตามเผ่าพันธุ์และอำนาจของเจ้าที่ดิน กษัตริย์จึงต้องเลือกว่าจะดำเนินการอย่างไรเพื่อรักษาระเบียบความสงบเรียบร้อยภายในสังคม สามารถกะเกณฑ์จัดกำลัง

^๑ กุหลาบ สายประดิษฐ์, ระเบียบสังคมของมนุษย์, หน้า ๑๓๘.

^๒ Marc Bloch, Feudal Society, p.163.

กองทัพเพื่อทำสงครามขยายอาณาเขตหรือต่อต้านปราบปรามศัตรูจากภายนอกหรือผู้แข็งขันต่ออำนาจของกษัตริย์^๑ และเมื่อกษัตริย์ไม่สามารถจัดการรวมอำนาจเข้าสู่กษัตริย์ได้โดยตรง จึงจำต้องมอบอำนาจให้ท้องถิ่นต่าง ๆ จัดการปกครองโดยอิสระตามลำพัง โดยกษัตริย์จะควบคุมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับท้องถิ่นต่าง ๆ โดยวิธีสร้างพันธะความสัมพันธ์ที่จะเป็นประโยชน์และประกันความมั่นคงแก่กษัตริย์

การจัดการปกครองและกำเนิดสังคมศักดินา

การจัดการปกครองก่อนสมัยกษัตริย์ชาลมาญู

การจัดการปกครองอาณาจักรที่ขยายกว้างขวางขึ้นนับเป็นประสพการณ์ใหม่สำหรับกษัตริย์แฟรงก์ แม้พระองค์จะพยายามเลียนแบบวิธีการจัดการของวัดในศาสนาคริสต์และพยายามควบคุมหัวเมืองใหญ่ในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่องค์การสำคัญในการปกครองยังไม่ก้าวหน้าเพียงพอ ทั้งการคมนาคมในอาณาจักรยังกระทำได้ยากลำบากและชาดผู้มีความรู้ความสามารถในการดำเนินการต่าง ๆ^๒ ดังนั้นวิธีการที่ง่ายที่สุดคือเมื่ออาณาจักรเริ่มขยายกว้างขวางขึ้น กษัตริย์จะมอบให้ราชวงศ์หรือขุนนางข้าทหารที่มีความสามารถเข้มแข็ง และเคยรับใช้ใกล้ชิดพระองค์ไปปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ ตามความสำคัญของท้องถิ่นนั้น ๆ^๓ ส่วนท้องถิ่นที่เคยเป็นอิสระและอยู่ห่างไกลก็จะปกครองตนเอง โดยยอมรับอำนาจและมีพันธะรับใช้กษัตริย์แฟรงก์แบบเจ้าพระเสศราช โดยแต่ละท้องถิ่นแต่ละเชื้อสายเผ่าพันธุ์จะรักษาความสงบและดำเนินการตัดสินใจต่าง ๆ โดยคงใช้กฎหมายธรรมเนียมของแต่ละเผ่าพันธุ์ ดังนั้นในอาณาจักรที่กว้างใหญ่จึงมีการใช้กฎหมายธรรมเนียมต่าง ๆ แตกต่างกันไปมากมาย

^๑Marion Gibbs, Feudal Order, p.61.

^๒Ibid., 64.

^๓กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๘๐-๘๑.

และความสัมพันธ์กับส่วนกลางจึงคงมีความแตกต่างกันมาก กษัตริย์มีอำนาจเฉพาะในเขตปกครองของพระองค์เท่านั้น ส่วนท้องถิ่นห่างไกลก็จะมีอิสระโดยทั่วไป การยอมรับอำนาจของกษัตริย์เกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือเกิดจากอำนาจทางการทหารของกษัตริย์แต่ละสมัยเป็นสำคัญ^๑

สำหรับกษัตริย์แห่งการปกครองรวมติดต่อกันตลอดเวลาทำให้พระองค์มิได้จัดตั้งเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางการปกครองอย่างมั่นคง เมื่อพระองค์เสด็จผ่านไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ จึงสามารถตรวจสอบควบคุมความจงรักภักดีของขุนนางและเจ้าผู้ปกครองในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้โดยเจ้าเมืองจะต้องถวายการต้อนรับและรับภาระเลี้ยงดูผู้คน เหล่าทัพของกษัตริย์ด้วย กษัตริย์จะเรียกประชุมขุนนางโดยกะเกณฑ์เจ้าเมืองต่าง ๆ ในท้องถิ่นไกลเคียงมาร่วมปรึกษาหรือร่วมตัดสินพิจารณาความต่าง ๆ และหากมีสงครามไม่ว่าจะเป็นพระราชประสงค์ของกษัตริย์ในการขยายพระราชอาณาเขตหรือปราบปรามศัตรู เจ้าเมืองเหล่านั้นจะต้องเป็นแม่ทัพกะเกณฑ์นำกำลังพลในท้องถิ่นของตนพร้อมทั้งจัดเตรียมเสบียงอาหารเพื่อเข้าร่วมรบกับกองทัพของกษัตริย์ ส่วนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลที่กษัตริย์เดินทางผ่านไปไม่ถึง กษัตริย์จะส่งตัวแทนของพระองค์เดินทางไปแทน นอกจากนั้นเพื่อรักษาระเบียบความสงบสุขภายในสังคม กษัตริย์พยายามที่จะร่วมมือกับศาสนาและเจ้าเมืองต่าง ๆ สนับสนุนส่งเสริมให้มีการกำหนดข้อจำกัดต่าง ๆ ในการกระทำสงครามส่วนตัววางเกณฑ์ผูกพันระหว่างสกุลหรือภายในสกุลเดียวกันหรือจัดให้มีการตอบแทนการกระทำผิดโดยวิธีการต่าง ๆ เช่นการจ่ายเงินทดแทนให้แก่ครอบครัวผู้เสียหาย^๒

^๑ การปกครองโดยกษัตริย์เป็นประมุขเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรและจัดการปกครองโดยให้อิสระแก่ท้องถิ่นต่าง ๆ จึงยังคงเข้ากันได้กับลักษณะการปกครองของชนเผ่าต่าง ๆ แต่ดั้งเดิม.

^๒ กอบเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๘๐-๘๑.

^๓ Marc Bloch, Feudal Society, pp.126-127.

อย่างไรก็ตามกษัตริย์ต้องยอมรับว่าในสังคมมีการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นทั่วไปในรูปแบบที่ผู้อ่อนแอกว่าจะยอมฝากตัวเป็นคนของผู้มีอำนาจเหนือกว่าตน ดังนั้นแม้การตั้งถิ่นฐานและการขยายอาณาเขตจะทำให้อำนาจของกษัตริย์เพิ่มมากขึ้น แต่โดยทั่วไปกษัตริย์ก็ยังคงมีความจำเป็นต้องกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเจ้าเมืองจะเป็นผู้ปกครองดูแลท้องถิ่นของตน มีสิทธิจัดการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนตัว กษัตริย์ทรงพอพระทัยที่พระองค์จะมีผู้รับภาระหน้าที่ในรบและจัดการค่านผลิตต่าง ๆ และถึงอย่างไรการเสด็จไปตามหัวเมืองท้องถิ่นต่าง ๆ เจ้าเมืองก็ยังคงต้องเข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิดกษัตริย์มิได้อยู่ห่างจากกษัตริย์โดยลำพังเด็ดขาด

ระเบียบสังคมศักดินาสถมัยกษัตริย์ชาลมาญ (ก. ศ. ๗๕๕-๘๐๕)

ความสำคัญของทหารอาชีพและ กองกำลังประจำการ

เมื่อถึงสมัยของกษัตริย์ชาลมาญ พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถในการรบมาก และมีพระราชประสงค์ที่จะขยายอาณาจักรออกไปให้กว้างขวางกว่าแต่ก่อน และสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักร ควบคู่กับความศรัทธาที่จะสถาปนามำรุงดูแลอาณาจักรของพระองค์ให้เป็นจักรวรรดิอันศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนหนึ่งในแผ่นดินของพระเป็นเจ้า^๑ ต่อต้านเหล่าอนารยชนนอกกรีซและพวกมอดเดิร์นที่แพร่ขยายอิทธิพลในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและดินแดนทางตอนใต้ของยุโรป^๒ ความจำเป็นในด้านการทหารจึงเพิ่มความสำคัญมากยิ่งขึ้น แต่ลำพังกองทหารรายที่เกณฑ์จากประชาชนบรรดาชายฉกรรจ์

^๑ การสถาปนาจักรวรรดิของกษัตริย์ชาลมาญมิใช่จะปรารถนาสถาปนาจักรวรรดิแบบจักรวรรดิโรมัน เพราะพระองค์ทรงเชื่อว่าจักรวรรดิโรมันเป็นจักรวรรดิที่ยังคงมีกิเลสอยู่อย่างมาก กษัตริย์ชาลมาญต้องการสถาปนาจักรวรรดิใหม่ภายใต้อำนาจของพระองค์ให้เป็นจักรวรรดิศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา , กอบเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๕๘-๖๘.

^๒ เรื่อง: เดียวกัน, หน้า ๖๘.

กลายเป็นสิ่งสิ้นเปลืองและล้าหลัง กษัตริย์ต้องการทหารที่ได้รับการฝึกโดยเฉพาะ และนอกจากนั้น เมื่อมีการพัฒนาเทคนิคและยุทธวิธีในการรบแบบใหม่โดยปรับปรุงนำโกลนมาใช้^๑ ทำให้ทหารม้าเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนทหารราบ เพราะสามารถเคลื่อนไหวได้รวดเร็วคล่องแคล่วและสามารถปล่อยมือเป็นอิสระได้ ทำให้การรบไม่ประสบความสำเร็จเสียหายย่อยยับเท่ากับการใช้ทหารราบ^๒ ดังนั้นกษัตริย์ชาลมาญจึงทรงให้ความสำคัญแก่ทหารม้าโดยเฉพาะและพยายามเร่งจัดหาทหารม้ามาเพื่อรับใช้พระองค์ให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยการกำหนดจัดแบ่งหน้าที่ของบุคคลในสังคม ให้ชาวทหารมีความผูกพันใกล้ชิดและรับการอุปการะช่วยเหลือจากพระองค์โดยส่วนตัว และมีพันธะรับใช้พระองค์ค้ำทหารม้าโดยตรง ส่วนประชาชนชาวนาทั่วไปหรือเข้ารับใช้ในกิจการต่าง ๆ ของเจ้านาย จะถูกกำหนดให้ร่วมตัวกันและเข้าพึ่งพาอยู่ในสังกัดของเจ้านายคนใดคนหนึ่งเพื่อร่วมมือกันจัดเตรียมข้าทหาร เขารับใช้กษัตริย์ ประชาชนทั่วไปจึงทำหน้าที่รับใช้เจ้านาย มีภาระเฉพาะในด้านการผลิตหรือจัดการเกี่ยวกับการผลิต และเป็นกำลังทหารราบให้แก่เจ้านาย ทั้งนี้เพราะการตระเตรียมและการฝึกฝนเป็นข้าทหารนั้นต้องใช้จ่ายสูงมาก ทั้งเสื่อผ้า เสื้อเกราะ อาวุธและม้าพาหนะต่างมีราคาแพง^๓ และความชำนาญในการใช้มาใช้อาวุธต่าง ๆ ยังจำต้องอาศัยการบากบั่นฝึกฝนอย่างจริงจังเป็นเวลานาน^๔ ประชาชนทั่วไปที่มีภาระต้องทำมาหากินรับใช้เจ้านาย เจ้าที่ดิน หรือเลี้ยงชีวิตครอบครัวของตน จึงไม่มีโอกาสเป็นข้าทหารได้ ฉะนั้นในสมัยของกษัตริย์ชาลมาญสังคมจึงแบ่งแยกฐานะและหน้าที่ของบุคคลอย่างเด่นชัด ทั้งนี้เพราะชาวทหารที่มีพันธะรับใช้กษัตริย์ทั่วอาณาจักร เป็นกำลังที่แน่นอนของกษัตริย์ได้มาจากการจัดคนเป็นสังกัด และคัดเลือก

^๑ Marc Bloch, Feudal Society, p.153.

^๒ Ibid., p.154.

^๓ Ibid., pp.157-160.

^๔ Ibid., pp.160-162.

^๕ Ibid.

ตัวแทนขึ้นมา เพราะฉะนั้นกำลังของอาณาจักรจึงเป็นกำลังของกษัตริย์ที่คุมได้จากกองทัพ
ประจำการทหารมา^๑เอง และนอกจากกษัตริย์จะยอมรับรู้และยอมให้มีการสร้างความ
สัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นไปในสังคมแล้ว กษัตริย์ยังเป็นผู้กำหนดกฎหมาย สร้างชายความ
สัมพันธ์ส่วนตัวจากพระองค์เองออกไปสู่บุคคลต่าง ๆ อีกด้วย ทั้งนี้เพราะจำนวน
ข้าทหารมาที่กษัตริย์จะเกณฑ์รับใช้พระองค์จะบ่งบอกถึงประชาชนในสังกัดของข้าทหาร
ทั่วอาณาจักร จำนวนข้าทหารมาของกษัตริย์และความจงรักภักดีที่ข้าทหารมีต่อกษัตริย์
จึงมีความสำคัญต่อความมั่นคงของกษัตริย์และต่อสังคม

การสถาปนาฐานะของข้าทหาร : ความสำคัญของพิธีมอบตนเป็นข้าและ
ที่ดินในพันธะศักดินา

เกี่ยวกับฐานะของข้าทหารเนื่องจากการจัดเตรียมกำลังทหารมาในระยะแรก
กษัตริย์ต้องอาศัยกำลังจากข้าทาสและเหล่าทหารที่มีร่างกายแข็งแรงรับใช้อยู่ใกล้ชิด
มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ก่อน ฐานะของข้าทหารในระยะแรกจึงอาจคำต่อ^๒ เป็นเพียง
ข้าทาสหรือบุคคลสามัญ และข้าทหารมีความหมายทั่วไปเช่นเดียวกับข้าหรือผู้รับใช้
ธรรมดาเท่านั้น อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาความหมายของข้าทหารจะเปลี่ยนไป
พร้อมกับฐานะของข้าทหาร ทั้งนี้เพราะนอกจากกษัตริย์จะมีข้าทาสและเหล่าทหารที่
ใกล้ชิดพระองค์เป็นข้าทหารของพระองค์แล้ว กษัตริย์ยังคงพอพระทัยที่จะสร้างความ
สัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นกับบรรดาเจ้านายปกครองที่ยอมอ่อนน้อมถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์
ตลอดจนบรรดาขุนนางเจ้าเมืองและเจ้าที่ดินต่าง ๆ ที่ยอมมอบตัวเป็นข้าทหารรับใช้
พระองค์เพื่อแลกเปลี่ยนกับการอุปการะพึ่งพาหรือการปกป้องคุ้มครองจากอำนาจกษัตริย์^๓
กษัตริย์ก็จะมีข้าทหารเพิ่มขึ้น

^๑ Ibid., pp.151-156.

^๒ Ibid., p.149.

ผู้ที่จะเป็นข้าทาสของกษัตริย์จะต้องเข้าพิธีมอบตัวเป็นข้า ถวายสัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์รับใช้กษัตริย์ด้วยความจงรักภักดี พิธีดังกล่าวเป็นธรรมเนียมของชนเผ่าเยอรมันในการมอบตัวเป็นข้าของเจ้านายซึ่งกระทำโดยทั่วไป^๑ ผู้เป็นข้าจะคุกเข่าลงท่อนานผู้ที่เขาเลือกให้เป็นนายและประสานมือยื่นให้แก่นายพร้อมทั้งกล่าวมอบตนเป็นข้าสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อเจ้านาย ผู้เป็นนายจะรับมือของผู้ทำพิธีมอบตัวเป็นข้ามาไว้ในมือของตนพร้อมกล่าวรับผู้ทำพิธีเป็นข้าของคน^๒ พิธีดังกล่าวกระทำกันอย่างง่าย ๆ ตามธรรมเนียมเดิม สร้างความผูกพันส่วนตัวระหว่างบุคคลสองบุคคลโดยเฉพาะ ต่อมาจะมีการเพิ่มคำสาบานต่อพระคัมภีร์ทางศาสนาด้วย ซึ่งจะแสดงถึงบทบาทความสำคัญของศาสนาคริสต์ในสังคม^๓ อย่างไรก็ตามพิธีการมอบตนเป็นข้านี้ จะกลายเป็นพิธีกระทำกันระหว่างเจ้านายกับข้าทาสของตนเท่านั้น ซึ่งถือเป็นลักษณะสำคัญในสังคมแบบศักดินาดังนั้นฐานะข้าทาสของกษัตริย์จึงเป็นฐานะของชนชั้นสูงเกิดจากการมอบความจงรักภักดีรับใช้กษัตริย์ทางทหารโดยส่วนตัว มิใช่เกิดจากการรับตำแหน่งต่าง ๆ ในระบบราชการ^๔ และถึงแม้ข้าทาสของกษัตริย์จะมีฐานะเป็นขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ แต่การรับใช้ยังคงเป็นตามพันธะศักดินาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว ความสัมพันธ์ในระบบศักดินายุโรปจึงก่อรูปขึ้นจากความพยายามของกษัตริย์ที่จะคัดแปลงชนบรประเพณีตลอดจนประสพการณ์ต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความจำเป็นและความต้องการอย่างใหม่

^๑ Ibid., pp. 145-147.

^๒ Ibid., pp. 145-146.

^๓ Ibid., pp. 146-147.

^๔ บทบาทความสำคัญของข้าทาสในสังคมศักดินาเกิดจากภาระหน้าที่ตามพันธะรับใช้กษัตริย์โดยส่วนตัว มิใช่เกิดจากตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายลงหลันกันในระบบราชการ.

นอกจากความจงรักภักดีที่ข้าทาสบริวารมีต่อกษัตริย์เพื่ออาศัยอำนาจของ กษัตริย์ ปกป้องคุ้มครองตนแล้ว สิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ผูกมัดบรรดาข้าทาสบริวารของกษัตริย์คือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรง โดยเฉพาะเมื่อจำนวนข้าทาสบริวารที่ใกล้ชิดของกษัตริย์มีเพิ่มขึ้นและการเลี้ยงดูข้าทาสบริวารไว้ใกล้ชิดพระองค์กระทำได้น่ามาก กษัตริย์จึงจัดหาที่ดินแจกจ่ายมอบให้แก่ข้าทาสบริวารของพระองค์เพื่อให้ข้าทาสบริวารได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินเลี้ยงตัวเองแทนที่เคยได้จากการเลี้ยงดูจากกษัตริย์เพื่อเป็นกำลังรับใช้กษัตริย์ ซึ่งที่ดินส่วนใหญ่กษัตริย์ชาลมาญจะนำมาจากที่ดินของวัดในเขตต่าง ๆ ที่มีที่ดินเป็นจำนวนมาก โดยกษัตริย์อาจจะเช่าที่ดินของวัดหรือให้ข้าทาสบริวารเช่าเพื่อรับภาระทางทหารต่อพระองค์ ที่ดินที่กษัตริย์มอบให้แก่ข้าทาสบริวารของพระองค์ด้วยพันธะศักดินาที่ข้าทาสบริวารจะต้องรับใช้พระองค์นี้ถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับข้าทาสบริวาร โดยกษัตริย์จะให้สิทธิแก่ข้าทาสบริวารของพระองค์ในการครอบครองที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์และมอบสิทธิที่จะจัดการปกครองและการศาลในที่ดินนั้นด้วย ดังนั้นข้าทาสบริวารจึงมีฐานะเป็นเจ้าของที่ดินและผูกครองสามารถจัดการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในที่ดินของตนอย่างเต็มที่ นอกจากนั้นการมอบที่ดินให้แก่ข้าทาสบริวารของกษัตริย์ก็เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับข้าทาสบริวารทั่วไป คือนอกจากจะเป็นการมอบที่ดินจากกษัตริย์แล้ว เจ้าผู้ปกครองหรือขุนนางเจ้าที่ดินต่าง ๆ เป็นจำนวนมากยินยอมมอบที่ดินของตนให้แก่กษัตริย์และรับคืนไปโดยถือเป็นที่ดินตามพันธะศักดินา^๒ เพราะการรับใช้เป็นข้าทาสบริวารของกษัตริย์นอกจากถือเป็นเกียรติยศแล้ว ที่ดินตามพันธะศักดินายังได้รับสิทธิต่าง ๆ อย่างมาก โดยเฉพาะจะได้รับการรับรองสิทธิในการถือครองจากกษัตริย์ ได้รับการปกป้องคุ้มครองภัยจากผู้ที่จะมารุกรานหรืออ้างสิทธิแทนตน ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับข้าทาสบริวารของพระองค์จึงอยู่บนพื้นฐานของลักษณะและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจตลอดจนความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยอำนาจที่เหนือกว่าคุ้มครองป้องกันตน เช่นเดียวกับความสัมพันธ์กับ

^๑Marc Bloch, Feudal Society, pp.161-168.

^๒Ibid., p.168.

ว่างระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาผู้เช่าที่ดิน นอกจากนั้นการปกครองและสังคมยังแสดงให้เห็นชัดว่าผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจเป็นเจ้าที่ดินใหญ่คือผู้มีฐานะอำนาจและความสำคัญในสังคม รูปแบบการปกครองจึงมิใช่เป็นการกระจายอำนาจของกษัตริย์ในระบบการปกครองหรือระบบราชการ หากแต่กษัตริย์ยอมรับความจริงว่ามีการสร้างอำนาจอิสระทั่วไป กษัตริย์จึงเพียรพยายามดึงผู้มีอำนาจให้มาผูกพันกับกษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับข้าทาสบริวารจึงเป็นความสัมพันธ์ที่สัมพันธ์กันและกัน และนับตั้งแต่สมัยกษัตริย์ชาลมาญความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายและข้าทาสบริวารก็มิได้ถูกสร้างขึ้นเฉพาะระหว่างกษัตริย์และข้าทาสบริวารของพระองค์เท่านั้น บรรดาขุนนางข้าทาสบริวารของกษัตริย์ต่างมีกำลังข้าทาสบริวารของตนผูกพันใกล้ชิดกับภรรยารับใช้ตนในการทหารและรับการแบ่งปันที่ดินตามพันธะศักดินาจากตนย่อยลงไปอีก^๑ ความสัมพันธ์ดังกล่าวถือเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวและแม้ในสมัยกษัตริย์ชาลมาญจะออกกฎหมายควบคุมและยับยั้งอำนาจของพระองค์ในฐานะกษัตริย์ เจ้านายของข้าทาสบริวารต่าง ๆ ทั้งหมดที่ข้าทาสบริวารจะต้องมอบความจงรักภักดีสูงสุดให้ก็ตาม^๒ แต่ในสังคมก็เปิดโอกาสให้ขุนนางมีกำลังอำนาจส่วนตัวโดยตรง

สังคมศักดินาหลังสมัยกษัตริย์ชาลมาญ

รูปแบบความสัมพันธ์แบบศักดินาที่ก่อตัวขึ้นเริ่มคลี่คลายขยายตัวและกำหนดอำนาจแก่ขุนนางเป็นอิสระมากยิ่งขึ้นนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๕ ทั้งนี้เพราะสถาบันกษัตริย์ประสบปัญหาทั้งภายในและภายนอกจักรวรรดิ กล่าวคือสำหรับปัญหาภายในธรรมเนียมการแบ่งปันพระราชอาณาจักรให้แก่บุตรทุกคนสร้างปัญหาความแตกแยกและความอ่อนแอแก่จักรวรรดิคาโรลินเจียน^๓ จนในที่สุดสนธิสัญญาแวร์ดัง ค.ศ. ๘๔๓ กำหนดแบ่งจักรวรรดิคาโรลินเจียนเป็น ๓ อาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองอิสระแยกต่างหากจากกัน^๔

^๑Ibid., p.157.

^๒Ibid., p.158.

นอกจากนั้นทายาทองค์ต่อ ๆ มาของราชวงศ์คาโรลินเจียนภายหลังรัชสมัยกษัตริย์ชาลมาญต่างอ่อนแอแย่งชิงอำนาจและอาณาจักรซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะเพื่อครอบครองดินแดนในอิตาลีและปกป้องคุ้มครองโรมเพื่อรับตำแหน่งจักรพรรดิของจักรวรรดิ^๑ หรือไม่มีปัญหาการปกครองภายในก็เกิดจากทายาทของสกุลคาโรลินเจียนยังทรงพระเยาว์ เปิดโอกาสให้ขุนนางมีอิทธิพลในราชสำนักมากยิ่งขึ้น^๒ ส่วนปัญหาภายนอกจักรวรรดิคาโรลินเจียนก็เผชิญกับปัญหาการรุกรานจากอนารยชนโดยรอบที่ทวีความรุนแรงพร้อมกันถึงสามด้านคือทางใต้จากพวกอาหรับซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม ทางตะวันออกจากพวกฮังการีเวียน และทางเหนือจากกลุ่มสแกนดิเนเวียน การรุกรานจากอนารยชนระลอกแล้วระลอกเล่าในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๘-๑๐ นี้ นอกจากจะเพื่อจุดประสงค์ในการปล้นสะดมหรือบีบบังคับบรรดากษัตริย์ต่าง ๆ ให้จ่ายเงินบรรณาการซื้อความสงบภายในอาณาจักรของตนแล้ว^๓ พวกอนารยชนต่าง ๆ เหล่านี้ยังเริ่มเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ในอาณาจักรอีกด้วย การรุกรานปล้นสะดมนอกจากจะกระทำชายฝั่งทะเลหรืออรอนนอกของพรมแดนแล้ว อนารยชนโดยเฉพาะพวกสแกนดิเนเวียยังได้บุกทะลวงเข้าไปถึงภายในของอาณาจักรต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก^๔ ซึ่งกษัตริย์ไม่สามารถจะปราบปรามหรือระงับการรุกรานของอนารยชนพวกนี้ได้ ข้าราชการยังไม่สามารถจะเป็นแม่ทัพนำกองทัพเข้าต่อสู้กับพวกอนารยชนให้ได้ ความอ่อนแอของกษัตริย์ต่าง ๆ และราชวงศ์คาโรลินเจียนเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับความระส่ำระสายภายในสังคม ประชาชนต่าง

^๑ กอบเกือ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๑๕๗-๒๘๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ Marc Bloch, Feudal Society, p. 7.

^๔ Ibid., pp.15-30.

ต่างออกอากยากจนและลดจำนวนเบาบางลงจากผลของสงครามการรุกราน^๑ ประชาชนส่วนใหญ่หลบหนีภัยไปตั้งเป็นชุมชนซ่อนเร้นอยู่ตามป่าเขา^๒ หรือไม่ก็เข้าฝากตัวหลบภัยเข้ารับความช่วยเหลืออยู่ภายใต้เขตอำนาจของขุนนางตามท้องถิ่นต่าง ๆ และแม้แต่สำนักสงฆ์หรือวัดในศาสนาคริสต์ซึ่งมีความมั่งคั่งร่ำรวยและเป็นเป้าในการโจมตีปล้นสะดมของอนารยชนก็ต่างเข้าพึ่งพารับความช่วยเหลือจากขุนนางในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วย^๓ อำนาจของขุนนางเพิ่มและเป็นอิสระจากการควบคุมของกษัตริย์ การควบคุมของกษัตริย์มากยิ่งขึ้น ขุนนางต่างสร้างกำแพงและป้อมปราการขึ้นเพื่อป้องกันการรุกรานของอนารยชนซึ่งในสมัยกษัตริย์ชาลมาญพระองค์ยินยอมให้หัวเมืองชายแดนเท่านั้นที่มีสิทธิสร้างกำแพงและป้อมปราการขึ้นได้^๔ ขุนนางในท้องถิ่นต่าง ๆ จะรับภาระเป็นแม่ทัพต่อต้านการรุกรานของอนารยชนโดยลำพังและเริ่มจะอยู่ในท้องถิ่นของตนห่างไกลจากกษัตริย์มากขึ้น อำนาจของกษัตริย์ระยะนี้จึงเทียบได้กับอำนาจของขุนนางซึ่งจะมีอำนาจเฉพาะในเขตของตนอย่างจำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับขุนนางข้าทวารของพระองค์จึงขึ้นอยู่กับความเคารพที่ขุนนางมีต่อกษัตริย์ในฐานะที่กษัตริย์มีฐานะสูงสุดในสังคมเป็นเจ้าที่ดินใหญ่สุดและมอบที่ดินให้แก่ขุนนางตามพันธะศักดินา ความสัมพันธ์จึงอยู่บนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์โดยเฉพาะสำหรับขุนนางต่าง ๆ เองด้วย กษัตริย์จึงถูกคาดหวังให้เป็นผู้กำหนดรักษาระเบียบในสังคม โดยเฉพาะความขัดแย้งภายในเกี่ยวกับการครอบครองสิทธิในที่ดินของขุนนางต่าง ๆ สำหรับความสัมพันธ์และข้าทวารของพระองค์ ตลอดจนระเบียบในสังคมต่าง ๆ ที่จะคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปเสมอจะมีการศึกษาอย่างละเอียดในบทต่อไป

^๑Ibid., p.60.

^๒Ibid.

^๓Ibid., pp.3-14.

^๔กอมเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง, หน้า ๘๐.

กำเนิดสังคมศักดินาไทย

ความหมายของ "ศักดินา" และ "สังคมศักดินาไทย"

นับเป็นความจำเป็นเบื้องต้น ก่อนที่จะศึกษากำเนิดสังคมศักดินาไทย ที่จะต้องกำหนดว่า "ศักดินา" คืออะไร และ "ศักดินาไทย" คืออะไร เพื่อให้ทราบความหมายและแนวทางการศึกษา ที่แน่ชัดเสียก่อน

คำว่า "ศักดินา" และ "ศักดินาไทย" อาจใช้สื่อความหมายให้เข้าใจแตกต่างกัน ซึ่งพอจะสรุปแบ่งเป็น ๔ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

๑. ศักดินา ตามความหมายในกฎหมายตราสามดวง บทพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองซึ่งมีผู้แปลความหมายของคำว่า "ศักดินา" และ "นา" และอธิบายว่าศักดินามีความหมายเกี่ยวข้องกับ สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิในที่ดินของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม ทั้งพวกผู้ปกครองและไพร่พลสามัญ โดยถือตามบรรดาศักดิ์ของบุคคลนั้น ๆ^๑ หรืออาจจะอธิบายความหมายของศักดินาแตกต่างกันออกไป โดยไม่เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิที่ดิน แต่ถือศักดินาเป็นเพียงเครื่องกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม กำหนดความแตกต่างในฐานะหน้าที่ อำนาจ ความรับผิดชอบของบุคคลต่าง ๆ และเป็นเครื่องมือจัดการปกครองเพื่อควบคุมกำลังไพร่พล ซึ่งเป็นที่มาสำคัญแห่งอำนาจทางการเมือง และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ^๒

^๑ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๖๒-๖๓.

^๒ อัญชลี สุสาพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๓๖-๔๐ และ สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, "ระบบศักดินา," วารสารธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙) : ๒๖.

๒. ศักดินา มีความหมายเกี่ยวกับชนชั้นในสังคม โดยหมายถึงชนชั้นสูง พวกผู้ปกครอง แตกต่างจากประชาชนทั่วไป ทั้งฐานะ ชาติกำเนิด และวิถีการดำเนินชีวิต ไคแก่ษัตริย์ เจาราชวงศ์ และขุนนางข้าราชการต่าง ๆ ซึ่งอาจจะเป็นเจ้าของที่ดินหรือไม่ก็ได้ และโดยทั่วไปพวกผู้ปกครองที่ได้อธิบายว่า "พวกศักดินา" ย่อมจะอาศัยอำนาจของตน แสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนอย่างชุกครึบเสมอ

๓. ศักดินา เป็นยุคหนึ่งในขั้นตอนของพัฒนาการทางสังคม ตามแนวความคิดของลัทธิมาร์กซ ซึ่งเป็นยุคก่อนจากยุคทาส และเป็นยุคก่อนเข้าสู่ยุคทุนนิยม โดยในยุคของศักดินา ที่มาแห่งอำนาจของชนชั้นผู้ปกครอง เกิดจากการเป็นเจ้าของที่ดิน ซึ่งถือเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญของสังคม ความขัดแย้งหลักในสังคมจึงได้แก่ความขัดแย้งทางชนชั้น ระหว่างเจ้าที่ดินและชาวนาที่ดิน^๒

๔. ศักดินา หมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social System of Relationship) มีความหมายถึงพัฒนาการทางสังคมระยะหนึ่งระยะใดที่สามารถชี้ชัดได้ว่ามีลักษณะแตกต่างจากยุคก่อนหน้าตนและยุคหลังตน

การมองระบบศักดินา ในฐานะเป็นระบบความสัมพันธ์ของบุคคลทางสังคม มีความสำคัญทำให้สามารถเข้าใจและกำหนดลักษณะสำคัญของสังคมช่วงหนึ่งช่วงใดได้ กล่าวคือ มิใช่จะเข้าใจลักษณะสังคมได้ลำพังเพียงการพิจารณาถึงสถาบันหนึ่งสถาบันใด หรือลักษณะความสัมพันธ์ภายในค่านหนึ่งของคนเพียงลำพังลอย ๆ แต่จำเป็นต้องเข้าใจระบบความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งหมดอย่างกว้างขวาง เข้าใจที่มาแห่งอำนาจของบุคคล

---

๑ อากกล่าวไว้ว่าแนวความคิดดังกล่าวเป็นผลมาจากการศึกษาลัทธิมาร์กซ
 ๒ งานที่พยายามวิเคราะห์สังคมไทยในแนวนี้ได้แก่ งานของ จิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง "โฉมหน้าศักดินาไทย" อรุณ พรหมชมพู เรื่อง "ไทยกึ่งเมืองขึ้น" และ สรรค์ รงสฤษดิ์ เรื่อง "วิวัฒนาการของสังคมสยาม" เป็นต้น.

ตลอดจนบทบาท ฐานะหน้าที่ของบุคคลในสังคม โดยพิจารณาตามสภาพสังคมพื้นฐาน และปัญหาประสบการณ์ในแต่ละชั้น เพราะสังคมย่อมจะจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ ความจำเป็นรอบคอบ

การศึกษาโดยทั่วไป จะมองดู ที่มาแห่งอำนาจในสังคมศักดินายุโรป จาก การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินอันมีพันธะรับใช้ทางศักดินา แต่ในสังคมไทย มีความพยายาม ศึกษาให้เข้าใจที่มาแห่งอำนาจ โดยให้ความสำคัญต่อ การควบคุมกำลังคนว่าเป็นที่มา แห่งอำนาจ และโดยทั่วไปจะให้ความสำคัญคนมากหรือน้อย เกิดจากบรรดาศักดิ์หรือ ฐานะ ที่รัฐกำหนดให้ การศึกษาจึงเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ในระบบไพร่ ระบบการจัดแบ่ง สรรควบคุมกำลังไพร่พลตามฐานะอำนาจ

ส่วนกำเนิดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบศักดินาในระยะแรก ในสังคมยุโรป มองเห็นได้ว่า มีเค้าโครงสืบเนื่องมาจากปลายสมัยจักรวรรดิโรมัน ไม่ว่าจะเป็น กฎหมายหรือธรรมเนียมการปกครองทั้งของจักรวรรดิโรมัน และของชนเผ่าเยอรมันเอง ตลอดจนบทบาทความสำคัญของศาสนาคริสต์ ที่เข้ามาประสานความสัมพันธ์ขยายให้มากขึ้น จากกลุ่มครอบครัวไปสู่ ฝูงกรอง ค่างมีนลประสมประสานเป็นความสัมพันธ์ในระ เบียบ ศักดินา โดยให้อำนาจแก่เจ้าที่ดินขุนนางต่าง ๆ เมื่ออำนาจรัฐอ่อนแอลง รูปแบบ สังคมศักดินายุโรปโดยมากจึงกำหนดแบบการกระจายอำนาจการปกครอง และมีการ กลัดกลาย เมื่อรัฐสามารถดึงอำนาจกลับเข้าสู่ส่วนกลางได้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ โดยมีผลแห่งการฟื้นฟูการค้าเป็นสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่งแก่ความเสื่อมของระบบศักดินา

ส่วนในสังคมไทย ไม่อาจกล่าวชี้ชัดได้ว่า สังคมศักดินาเริ่มกำเนิดขึ้นเมื่อใด เพราะข้อจำกัดเกี่ยวกับข้อมูลของอาณาจักร เรายังไม่มีการตีความอย่างเป็นเอกฉันท์ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของบุคคลในระดับชุมชนขนาดเล็ก ชุมชนครอบครัว ชุมชนหมู่บ้าน ยังมีไม่เพียงพอ ดังนั้น จึงจะกล่าวได้เพียงว่า ระบบไพร่เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคลในสังคม มาก่อนการสถาปนาศูนย์กลางอำนาจของชาวไทยที่อยุธยาปี พ.ศ. ๑๘๕๓ แล้ว ฉะนั้นการกล่าวถึงระบบศักดินาไทยจึงอาจกล่าวถึงได้ในสมัยของอยุธยา และเป็น

ลักษณะของสังคมไทย ก่อนการปฏิรูปการปกครองสังคมการทหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลเคลื่อนไหวคลี่คลายไปตามสมัย เพื่อปรับเปลี่ยนรักษาโครงสร้างสังคมให้เป็นประโยชน์ต่อไปตามสภาพแวดล้อมและปัญหาที่เผชิญอยู่แต่ละขั้นตอน ส่วนรูปแบบสำคัญในระบบศักดินาไทย กลับชี้ให้เห็นต่างจากในยุโรปว่าเป็นระบบที่อยู่ใต้อำนาจการรวมศูนย์ของรัฐและกษัตริย์ แม้จะเป็นในทางทฤษฎีอยู่มาก และเมื่อรัฐไม่สามารถใช้ประโยชน์จากระบบไพร่ไค้ต่อไป ความสัมพันธ์ทางสังคมก็ปรับเปลี่ยนใหม่ ฐานะหน้าที่ บทบาทของบุคคลในสังคมและรูปแบบสถาบันใหม่ ๆ ก็ปรากฏชัดขึ้น

อย่างไรก็ตาม การตีความคำว่า "ศักดินา" ส่วนใหญ่ และโดยเฉพาะการกำหนดความหมายของ "ศักดินาไทย" จะเกิดจากการเปรียบเทียบกับลักษณะสำคัญของศักดินายุโรปเสมอ โดยแสดงออกมาในลักษณะสุโขตง ๒ ทางด้วยกันคือ

พวกที่หนึ่ง มีแนวความคิดในลักษณะเฉพาะกรณี (Particularistic Concepts.) คือคิดเห็นว่าระบบศักดินายุโรปเป็นระบบที่มีลักษณะเฉพาะของดินแดนบางส่วนในยุโรปเท่านั้น และพากันปฏิเสธว่าสังคมไทยมีเงื่อนไขแตกต่างจากสังคมศักดินายุโรปโดยสิ้นเชิง

พวกที่สอง มีแนวความคิดว่าสังคมไทยผ่านขั้นตอนพัฒนาการทางสังคม เช่นเดียวกับยุโรป ตามที่ปรากฏในคำอธิบายเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมในลัทธิมาร์กซ คือ จากสังคมบุพกาล - ไปสู่สังคมทาส - สังคมศักดินา - สังคมทุนนิยม และสิ้นสุดเป็น

สุเทพ สุนทร เกสัช, "ระบบพิวคัลของยุโรปกับพัฒนาการถือครองที่ดินของไทย" (ม.ป.ป., ม.ป.ท.), หน้า ๑ (พิมพ์คัด).

ความเจริญสูงสุดด้วย สังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ดังนั้นในสมัยหนึ่งสังคมไทยจึงผ่านระบบ
 ศักดิ์คตินามาเช่นเดียวกับยุโรป และย่อมจะมีเงื่อนไขต่าง ๆ ภายในเช่นเดียวกับสังคมศักดิ์คตินา
 ยุโรปด้วย

ความเข้าใจผิดและลักษณะอคติจากแนวคิดสุดโต่งทั้ง ๒ เป็นอุปสรรคสำคัญ
 ต่อการศึกษาสังคมไทย และก่อให้เกิดความยากลำบากที่จะจำแนกประเภทของสังคมไทย
 ยุคก่อนการปฏิรูปสังคมและการเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว (๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) อย่างยิ่ง เพราะการนำ สังคมศักดิ์คตินายุโรปหรือระบบพิวคัล
 มาใช้เป็นแบบในการเปรียบเทียบกับสังคมไทย การถือว่าสังคมศักดิ์คตินายุโรปเป็นหลัก
 สำคัญของการรวมกลุ่มของมนุษย์ (Human Organization) ประเภทหนึ่ง เป็นแบบใน
 อุดมการณ์ (Ideal Type) ที่สามารถจะให้คำนิยามและประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์
 ต่าง ๆ กลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีกรอบของมันเองที่เห็นได้ชัดแตกต่างจากแบบความสัมพันธ์อื่น ๆ
 ของสังคม ดังนั้น ปัญหาที่ควรจะถามเพื่ออธิบายสังคมไทย จึงมีที่จะถามว่า ระเบียบ
 แบบแผนใดบ้างในสังคมไทยที่มีลักษณะอย่างเดียวกันกับระเบียบแบบแผนที่ปรากฏชัดเจนใน
 สังคมศักดิ์คตินายุโรป หรือพยายามค้นหาลักษณะหน้าที่ขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ตลอดจน
 จนลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมศักดิ์คตินายุโรปจากสังคมไทย หากแต่ควรอาศัย
 กรอบโครง แบบสังคมศักดิ์คตินายุโรปที่กำหนดขึ้นอย่างชัดเจน โดยกว้าง ๆ นั้น มาเป็น
 หลักพิจารณาเพื่อตั้งคำถาม ในการศึกษาสังคมไทยโดยมองหารูปแบบของสังคมไทย
 ยุคใด สมัยใดที่มีสาระสำคัญอยู่ในประเภทเดียวกับศักดิ์คตินายุโรป สิ่งใดเป็นกรอบโครง
 กว้าง ๆ รวบรวมกัน สิ่งใดเป็นรายละเอียดปลีกย่อยสำคัญในระบบที่ต่างกันไป ลักษณะ
 ความแตกต่างกันระหว่างศักดิ์คตินายุโรปและศักดิ์คตินาไทย เป็นสิ่งที่ต้องระลึกลอยเสมอ

โดยสังคมศักดินาไทยย่อมจะมีทั้งกำเนิดและพัฒนาการของตนเองแตกต่างออกไปจากศักดินาในยุโรปตะวันตก นอกจากนั้น การศึกษาสังคมศักดินาเพียงค่านิดค่านหนึ่งอาจ เป็นทางการ เมืองการปกครอง หรือ เศรษฐกิจหรือการตัดสินกำหนดยุคสมัย โดยอธิบายว่าเป็นผลจากการดำเนินนโยบายทางการเมือง การปกครองของกษัตริย์พระองค์ใดเพียงลำพัง หรือ การตั้งทฤษฎีกำหนดลักษณะยุคสมัยต่าง ๆ เรียงลำดับกันไว้ล่วงหน้านั้น ต่างทำให้การอธิบายภาพสังคมศักดินาเลื่อนลอย ขาดเหตุผลอันสมควร หรือเป็นการศึกษาโดยนำข้อมูลเข้าใส่ตามทฤษฎีที่ตั้งไว้ล่วงหน้าก่อนเท่านั้น

ดังนั้น เมื่อทราบถึงขอบปรองอันทำให้การศึกษาสังคมศักดินาไทย กระทำไปแค่เพียงจำกัด จากความคิดที่มีลักษณะสุคติอง ๒ ลักษณะดังกล่าวแล้ว การศึกษาสังคมศักดินาไทยจึงควรถูกกำหนดให้ตั้งอยู่ในแนวทางที่ว่า "ศักดินา" หมายถึงระเบียบทางสังคม รูปแบบหนึ่ง เป็นระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลซึ่งสามารถเปรียบเทียบ กับสังคมศักดินาของยุโรปได้โดยลักษณะกว้าง ๆ หากแต่ต่างมีลักษณะเฉพาะของตน ซึ่งทำให้ระบบศักดินาทั้ง ๒ กว้างหน้าคลี่คลายไปต่างกันได้ และวิธีการศึกษาที่จะให้เข้าใจสังคมทั้ง ๒ อย่างแท้จริง จึงจำเป็นจะต้องได้จากการศึกษาสภาพสังคม และประสบการณ์ทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนลักษณะเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การศึกษาเกี่ยวกับศักดินาไทยมักให้ความสำคัญต่อรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าเป็นจุดเริ่ม เนื่องจากเชื่อกันว่ากฎหมายที่กำหนดศักดินาของข้าราชการทหารและพลเรือนประกาศใช้ในสมัยนี้.

^๒ ดู อานันท์ กาญจนพันธ์, "วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ ของ จิตร ภูมิศักดิ์," รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑ (กรกฎาคม, ๒๕๒๔), หน้า ๕๕.

สภาพทั่วไปของชุมชนชาวไทยสมัยอยุธยาตอนต้น : ท่าเลที่ตั้งและความเหมาะสม

ทางภูมิศาสตร์ของอยุธยา ที่เอื้อประโยชน์ต่อฐานะทางเศรษฐกิจและการเมือง

สำหรับอยุธยา ความเหมาะสมจากสภาพภูมิศาสตร์ ที่พื้นดินอุดมสมบูรณ์ และมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้อย่างกว้างขวาง มีส่วนสนับสนุนฐานะและความสำคัญของอยุธยาอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่ออำนาจการปกครองของขอม และมอญเสื่อมโทรมลง เกิดช่องว่างของมหาอำนาจในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอยุธยาสามารถหาพันธมิตร หรือสร้างความผูกพันแบบเครือญาติขึ้นกับลพบุรี และสุพรรณบุรีได้ อยุธยาจึงสถาปนาขึ้นเป็นศูนย์กลางอาณาจักรของชาวไทยทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม นับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๓ และอำนาจของอยุธยาจะมีอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า ๔๐๐ ปี

ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ของอยุธยาที่เอื้อประโยชน์ต่อฐานะทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองคือ

๑. อยุธยาตั้งอยู่ตอนกลางของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอันอุดมสมบูรณ์ โดยมีลำน้ำสาขาสายต่าง ๆ จากตอนเหนือ ทั้งแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสุพรรณบุรี-นครชัยศรี-ท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ไหลผานลงตอนใต้สู่อ่าวไทย กระแสน้ำที่ตื้นไหลเอื่อยช้าลงเมื่อไกลจากต้นน้ำ และผานที่ราบจะเออท่วมท้นน้ำตะกอน ทราบปุ๋ยอินทรีย์ต่าง ๆ ที่พัดมาพอกพูนทับถมเพิ่มความอุดมของพื้นที่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นประจำทุกปี ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และขั้นตอนวิวัฒนาการของการปลูกข้าว จากที่ตอนบริเวณที่ราบตามหุบเขา มาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำ^๒ ทำให้บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งตอนกลาง และตอนกลาง

^๑ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ชุมชน อยุธยา-อยุธยา: ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม", วารสารมนุษยศาสตร์ ๑๐ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๓): ๓๕.

^๒ดูเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างขั้นตอนของวิวัฒนาการการปลูกข้าวกับการตั้งถิ่นฐาน และลักษณะชุมชนจาก ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์ไทยกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจ", สังคมศาสตร์ ๔ (เมษายน-กันยายน ๒๕๒๒): ๘๕-๑๐๐.

ตั้งคูและสามารถรองรับผู้คนที่จะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานได้มาก ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีของอาณาจักร และเมืองโบราณ ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา^๑ และสำหรับที่ตั้งของอยุธยาก็เป็นชุมชนขนาดใหญ่มีความเจริญ และวัฒนธรรมระดับสูงมาก่อน^๒ ดังนั้นสภาพทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จึงเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการขยายตัวของชุมชนในเขตอยุธยาและเพิ่มอำนาจและความมั่นคงแก่อุทยาน ทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจสังคม

๒. อยุธยาเป็นเมืองท่าสำคัญบนปากแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ตอนล่างของที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า^๓ มีทำเลเหมาะสมในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และสามารถควบคุมการจราจรระหว่างดินแดนตอนในของทวีปกับต่างประเทศได้โดยอยุธยามีเส้นทางคมนาคมที่สามารถใช้เชื่อมโยงติดต่อกับดินแดนตอนในของทวีป

^๑เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเคยเป็นเขตความเจริญของอาณาจักรทวารวดีมาก่อน (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗) คุรุยาละเอียกใน ชาณุวิทัย เกษตรศิริ, "ชุมชนอโยธยา - อยุธยา...", หน้า ๓๗-๓๘.

^๒บริเวณที่เป็นอาณาจักรอยุธยา มีโบราณสถาน ซึ่งมีหลักฐานว่าสร้างมาก่อนกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ พระประธานวัดพนัญเชิงที่มีขนาดใหญ่และใช้คนจำนวนมากในการก่อสร้าง นอกจากนี้ยังมีวัดโสมนัสวิหาร วัดกุฎีดาว และวัดอโยธยาหรือวัดเคิม ซึ่งมีรากฐานเจดีย์ที่มีอายุเก่ากว่าสมัยอยุธยา คุรุ ศรีศักร วัลลิโภคม, "กรุงอโยธยาในประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ," ใน ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย (พระนคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๔), หน้า ๓๐ - ๓๒.

^๓ชีเกฮารุ ฮานาเบะ แบ่งดินแดนเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น ๒ ลักษณะ คือ แถบที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๒.๕ เมตร เป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่ ส่วนดินแดนที่สูงกว่านั้นรวมทั้งอยุธยา ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๓.๕ เมตร นับเป็นเขตดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า คุรุ ชาณุวิทัย เกษตรศิริ, "ชุมชน อโยธยา - อยุธยา," หน้า ๓๘.

ได้อย่างกว้างขวาง^๑ จึงเหมาะสมจะมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ และอาจกล่าว

ได้ว่า ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างอยุธยา กับหัวเมือง หรือเมืองต่าง ๆ เกี่ยวข้อง โดยตรงกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยการยอมรับฐานะอำนาจของอยุธยาของหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้อยุธยาได้รับผลประโยชน์จากการเรียกเก็บภาษี สินค้าช่วยและบรรณาการ ส่วนหัวเมืองต่าง ๆ สามารถให้อยุธยาเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ โดยอยุธยาทำหน้าที่รับสินค้าจากตอนในของทวีป เพื่อขายต่อต่างประเทศ และกระจายสินค้าต่างประเทศกลับเข้าไปตอนในทวีป^๒ ซึ่งถึงแม้ว่าชุมชนส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้จะเป็นชุมชนที่ผลิตแบบยังชีพ สามารถเลี้ยงตนเองได้ด้วยการผลิตผลผลิตที่จำเป็นของงาหลายหลาย แต่ชนชั้นผู้ปกครองก็จะได้ผลประโยชน์อย่างมากจากการดำเนินการค้ากับต่างประเทศเสมอ^๓ และแม้สินค้าที่อยุธยาได้รับจากหัวเมืองส่วนใหญ่ จะเป็นรูปของส่วยหรือบรรณาการ แต่ผู้ปกครองตามท้องถิ่นต่าง ๆ จะได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากอยุธยากลับไปในรูปแบบของอภินิหารต่าง ๆ บำเหน็จ รางวัด และการคุ้มครองสิทธิ์

พบหลักฐานการค้าระหว่างอยุธยา กับพิษณุโลก ตาก สุพรรณบุรี พระตะบอง ตลอดจนการค้ากับพม่าจีน .ดู ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำให้การขุนหลวงประจวบฯ เอกสารจากหอหลวง," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ๓ (มกราคม ๒๕๑๒): ๕๗

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๘.

^๒ ผลประโยชน์ของชนชั้นปกครองจะอยู่ในรูปของ "สินค้าต้องห้าม" ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ค้าขายแต่เพียงผู้เดียว มีหลักฐานอื่นที่บ่งบอกว่าการเริ่มค้าผูกขาดการค้าโดยประกาศให้สินค้าบางประเภท เป็นสินค้าต้องห้ามนั้น ได้มีมาตั้งแต่อ่อน พ.ศ. ๒๐๖๒ (๑๔๑๙) คือ ภายหลังจากการครองราชย์ ของรามเสวรครั้งที่ ๒ ไม่เท่าไร ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

๓. อโยธยาอยู่ไกลแหล่งอารยธรรมเก่าก่อนหน้าทั้งมอญและเขมร และมีการติดต่อกันทางคานวณิชยกรรมมาแต่โบราณ^๑ อโยธยารับคติธรรมนิยมการปกครองและกฎหมาย จากอินเดียโดยผ่านทางมอญ^๒ และรับพุทธศาสนา โดยเฉพาะลัทธิลังกาวงศ์ซึ่งเข้ามาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และต่อมาจะรับพิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่ส่งเสริมฐานะอำนาจของกษัตริย์ ให้เป็นศูนย์กลางเหาะตามคติพราหมณ์ของเขมร^๓ อโยธยาจึงเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมมากเท่า ๆ กับทางเศรษฐกิจ และจะมีการคิดแปลงผสมผสานรับวัฒนธรรมความเชื่อต่าง ๆ เพื่อหาวิธีการปกครองให้เหมาะสมควรสอดคล้องกับสภาพพัฒนาการของสังคมและความต้องการของอโยธยา

๔. อโยธยาสามารถติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ โดยรอบได้อย่างกว้างขวาง โดยไม่มีพรมแดนธรรมชาติที่สำคัญกีดขวางอย่างแท้จริง ดังนั้นนอกจากความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์แบบเครือญาติแล้ว อโยธยาอาจทำสงครามเพื่อขยายแสนยานุภาพ สร้างเสถียรภาพ ความมั่นคง และเพื่อกวาดต้อนผู้คนทรัพย์สินมาเป็นกำลังแก่อโยธยาอีกด้วย^๔

^๑มีเส้นทางติดต่อกันระหว่างเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กับมอญและเขมร ได้สะดวก คู สายชล วรรณรัตน์, "ละโว้ก่อนสมัยอโยธยา," รวมบทความประวัติศาสตร์, ๒ (มกราคม ๒๕๒๕) : ๔๕-๔๖.

^๒ร. แลงกัต, "วิวัฒนาการแนวคิดของกฎหมายในพม่า และสยาม," เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๓หมายถึงการรับความคิดเทวราชาจากเขมร และนำมาปรับปรุงให้เข้ากับแนวคิดพื้นเมือง และพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์ ทำให้เกิดระบบกษัตริย์แบบเทวราชาที่ต่างจากเขมร อันเป็นลักษณะเฉพาะของอโยธยาเอง

^๔การยกทัพไปโจมตีอาณาจักรอื่นมักจะตามมาด้วยการกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินเสมอ เช่น ยกทัพไปตีพินนโลกในปี ๑๙๑๘ คู พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร:คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๔๓-๔๔๔.

ข้อที่น่าสนใจก็คือ การทำสงครามในอดีตต้องอาศัยการเกณฑ์กำลังไพร่พล และต้องอาศัยความร่วมมือจากหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย ดังนั้นการทำสงครามเพื่อขยาย แสนฐานภาพ และสร้างเสถียรภาพ ความมั่นคงให้แก่รัฐ จึงกระทำได้เฉพาะเมื่อ อำนาจรัฐเข้มแข็ง สามารถเกณฑ์พลเป็นกำลังทัพได้อย่างกว้างขวาง กษัตริย์มีความ สามารถส่วนพระองค์ เป็นแม่ทัพที่กล้าหาญ บ้านเมืองมีการจัดการปกครองที่เหมาะสม มีระเบียบและการผลิตภายในได้ผลอุดมสมบูรณ์และพร้อม ๆ กับความสำเร็จในการขยาย อาณาเขต รัฐจำเป็นต้องปรับปรุงระเบียบการปกครอง เพื่อขยายอำนาจและการควบคุม ของรัฐด้วย ฉะนั้นจากกล่าวได้ว่าความมั่นคงภายในของรัฐขึ้นอยู่กับการจัดระเบียบการ ปกครองในสังคม และความสามารถความเข้มแข็งของกษัตริย์เฉพาะแต่ละพระองค์ เมื่อ ถึงรัชสมัยที่กษัตริย์อ่อนแอปราศจากความสามารถ มีปัญหาต่าง ๆ มากมาย อำนาจรัฐ ส่วนกลางก็อ่อนแอ ไม่สามารถควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ ได้ ระเบียบการ ปกครองต่าง ๆ จึงหย่อนยาน

ดังนั้นเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองในสังคมไทย โดยเฉพาะสมัยอยุธยา การจัดระเบียบการปกครองและควบคุมของรัฐ ดูจะอาศัยทั้งการสร้างความสัมพันธ์ ส่วนตัว การผูกพันในระบบเครือญาติ การกระจายอำนาจและแบ่งบันผลประโยชน์ จึงมีลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวอยู่ด้วย อีกทั้งยังคงเป็นความสัมพันธ์ที่มี ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกันระหว่างกษัตริย์ และผู้ปกครองระดับต่าง ๆ โครงสร้างการปกครองในสังคม จึงมีลักษณะร่วมกันภายใต้อำนาจรัฐเพียงหลวม ๆ และเป็น การชั่วคราว

โดยสรุปในหัวข้อ ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ของอยุธยา ทำให้สามารถ ได้ภาพลักษณะ และที่มาแห่งอำนาจของอยุธยาได้พอควร การทำความเข้าใจ ระเบียบ ทางสังคมและการจัดการปกครองในรูปสังคมศักดินาของไทย จำเป็นต้องพิจารณาใน หัวข้อต่อไปคือ ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจในสังคมไทย

ลักษณะ เศรษฐกิจ

ในการศึกษากำเนิดสังคมศักดินายุโรปข้างต้น สภาพเศรษฐกิจของยุโรป โดยเฉพาะช่วงระยะระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๘-๑๑ ที่เส้นทางเดินเรือทางทะเลถูกทำลาย การติดต่อสัมพันธ์กันด้านการค้าสูญเสียความสำคัญลงทั้งในระดับการภายในต่างประเทศที่ห่างไกลและการค้าระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ มีผลทำให้แต่ละชุมชนจำเป็นต้องผลิตและบริโภคผลผลิตทุกอย่างภายในชุมชนของตน การรวมตัวกันของชุมชนในสังคมยุโรปเกิดจากความจำเป็นของผู้นคนชาวนาชาวไร่ที่ต้องพึ่งพาอาศัยอยู่ในที่ดินของเจ้าที่ดินและต้องการรับความช่วยเหลือคุ้มครองป้องกันภัยจากเจ้าที่ดินเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะที่ดินอุดมสมบูรณ์ในสังคมยุโรปจะเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าที่ดินคนใดคนหนึ่งเสมอ และการฝากตัวเป็นคนของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นของนครหรือผู้มีอำนาจเหนือกว่าคนเท่านั้นที่จะประกันความมั่นคงปลอดภัยของชีวิตในสังคมที่ตกอยู่ภายในภาวะสงครามและอำนาจรัฐอ่อนแอ การถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญนำมาซึ่งผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมือง เป็นที่มาของกำลังทหาร กำลังแรงงาน ไฟรพล ชาวนาชาวไร่ ตลอดจนชนชั้นทหารการเมืองการปกครองต่าง ๆ โครงสร้างสังคมศักดินายุโรปจึงเป็นการกระจายอำนาจจากส่วนกลางผ่านการกระจายการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปสู่เจ้าที่ดินในระดับต่าง ๆ และเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่จะกำประกันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมืองของเจ้าที่ดินโดยตรง ดังนั้นการศึกษากำเนิดสังคมศักดินาไทยโดยเริ่มจากการศึกษาเปรียบเทียบสภาพเศรษฐกิจยุโรปและไทยจึงทำให้เข้าใจได้ว่าโครงสร้างสังคมไทยมีลักษณะอย่างไรและปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญกำหนดฐานะหน้าที่ ตลอดจนควบคุมความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม

ลักษณะ การค้าภายในและระหว่างประเทศ

การศึกษาสภาพเศรษฐกิจการค้าในสังคมไทย โดยเฉพาะก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ แม้จะมีหลักฐานเพียงจำนวนเล็กน้อยและไม่สามารถยืนยันถึงเส้นทางการค้า ตลอดจนขอบเขตและปริมาณการค้าที่แน่นอนได้ แต่อาจเชื่อได้ว่า

เมืองที่มีทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์เหมาะสมจะเป็นเมืองท่ารับสั่งสินค้า หรือมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมในการเพาะปลูก มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความมาก ตลอดจนเป็นเมืองที่มีฐานะทางการเมืองมั่นคงจะดำเนินการค้าติดต่อกับภายนอกเสมอ^๑ ทั้งนี้เพราะนอกจากบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเป็นทางผ่านไปมาของเส้นทางการค้าติดต่อกันระหว่างจีนกับอินเดียหรือซีกโลกตะวันตกกับตะวันออกมาเป็นเวลานานแล้ว กลุ่มพ่อค้าโดยเฉพาะชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ในชุมชนชาวไทย หรือเดินทางค้าขายผ่านไปมา ยังมีบทบาทสำคัญสนับสนุนส่งเสริมกิจการค้าและติดต่อกับประเทศจีน ในรูปการจัดเครื่องบรรณาการซึ่งเป็นประโยชน์ทางการค้า และสนับสนุนอำนาจทางการเมืองแก่ผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองโดยตรง^๒ แต่อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องเข้าใจควยว่าลักษณะการค้าในสังคมไทยแบ่งออกเป็น ๒ ระบบคือ ระบบการค้าภายในและระบบการค้าภายนอกกับต่างประเทศ ซึ่งทั้ง ๒ ระบบนี้มีความแตกต่างกันแต่คงอยู่ควบคู่กันเสมอ

สำหรับการค้าภายในส่วนใหญ่เป็นกิจการขนาดเล็กที่อาศัยพ่อค้าชาวจีนหรือชาวพื้นเมืองดำเนินการ มีปริมาณของสินค้าที่แลกเปลี่ยนเพียงจำกัดและไม่สม่ำเสมอ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางเกษตรกรรมหรือหัตถกรรมที่เหลือจากการบริโภคภายในครอบครัว ดังนั้นระบบการค้าภายในจึงไม่มีผลกระทบต่อฐานะทางเศรษฐกิจและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงวิถีการค้า เน้นชีวิตตลอดจนวิถีการผลิตของประชาชนทั่วไปในสังคมได้ ส่วนระบบการค้ากับต่างประเทศมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าหายาก ราคาแพง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการค้าของรัฐหรือเจ้าเมือง โดยอาศัยการสนับสนุนช่วยเหลือจากพ่อค้าชาวจีนที่มีความรู้ความชำนาญด้านการค้า การเดินทะเลเป็นสำคัญ สินค้า

^๑ดูรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภคม, "กรุงอโยธยาในประวัติศาสตร์....,"

หน้า ๓๖-๓๗.

^๒ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ชุมชน อโยธยา - อโยธยา....," หน้า ๔๔-๔๕.

ส่วนใหญ่ของรัฐเป็นผลผลิตที่รัฐเรียกเก็บจากประชาชนในรูปของส่วยอากร และถึงแม้ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ รัฐจะยังไม่ผูกขาดระบบการค้ากับต่างประเทศโดยเด็ดขาด แต่สินค้าบางอย่างรัฐก็ห้ามมิให้ทำการค้าขายโดยเสรี^๑ ระบบการค้าเอกชนจึงไม่สามารถพัฒนาให้กว้างขวางขวางได้ นอกจากนั้นระบบการเกณฑ์แรงงานคนในสังคมไทยยังกีดกันชนชั้นชวาหามีให้ประชาชนส่วนใหญ่มีส่วนในระบบการค้า เพราะมีพันธะต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปเป็นทหารหรือปฏิบัติงานโยธาต่าง ๆ อยู่เสมอ อีกทั้งไม่สามารถโยกย้ายไปยังดินต่าง ๆ และไม่สามารถมีกำลังสะสมทุนให้เพียงพอเพื่อกำเนินการค้า ประชาชนส่วนใหญ่จึงไม่มีส่วนร่วมในกิจการค้า และไม่มีส่วนร่วมในการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยราคาแพงจากต่างประเทศ ประชาชนเพียงแต่มีหน้าที่แบกรับภาระในการผลิตเพื่อบริโภคและเสียภาษีให้แก่ชนชั้นปกครองเท่านั้น ฉะนั้นเศรษฐกิจและการค้าจึงอยู่ในอำนาจของผู้ปกครองและพ่อค้าต่างชาติ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในสังคมที่มีทั้งอำนาจทางการเมือง และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะชาวจีน มีบทบาทความสำคัญในสังคมไทยตั้งแต่แรก เพราะเป็นกลุ่มคนที่อยู่นอกกรอบของสังคม คือระบบการเกณฑ์แรงงาน จึงมีบทบาทที่สำคัญในการดำเนินการค้าและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ปกครอง และมีแนวโน้มว่าจะถูกดึงเข้าไปอยู่ในกลุ่มของผู้ปกครอง ซึ่งถือเป็นส่วนบนของโครงสร้างทางชนชั้นของบุคคลในสังคม และการที่พ่อค้าต้องดำเนินการค้าโดยอาศัยความอุปการะจากผู้มีอำนาจการปกครองนั้น ย่อมจะทำให้การค้าถูกจำกัดจากนโยบายการเมือง และไม่มีอิสระเต็มที่อย่างแท้จริง ส่วนผู้ปกครองโดยเฉพาะขุนนาง ข้าราชการพอใจที่จะรักษาฐานะข้าราชการของตน ซึ่งมีเกียรติและใช้ประโยชน์จากตำแหน่งแสวงหาความสวัสดีประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม พ่อค้าส่วนหนึ่งจะถูกดูดกลืนเข้าไปในระบบราชการ การค้าส่วนใหญ่จึงคงเป็นการค้าของรัฐ ไม่มีชนชั้นกลางที่เป็นอิสระแท้จริง

^๑หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพไปตีเมืองหงสาวดีได้ชัยชนะแล้ว เสด็จกลับมายังกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้เรียกเอาภาษีอากรจากเมืองหงสาวดีมาขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา และให้เรียกเอาภาษีอากรจากเมืองหงสาวดีมาขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา และให้เรียกเอาภาษีอากรจากเมืองหงสาวดีมาขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา

สังคมเกษตรแบบเลี้ยงตนเอง : ความสำคัญของที่ดินและกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

แม้การค้าจะมีอยู่เสมอในสังคมไทยแต่เนื่องจากระบบการค้า
 เกี่ยวพันอยู่กับชนบทเพียงส่วนน้อยและมีได้มีผลเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของสังคมส่วนใหญ่
 ดังนั้นสภาพสังคมจึงยังคงอยู่บนพื้นฐานของสังคมเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตนเองและหัตถกรรม
 ในครัวเรือนที่มุ่งผลิตผลผลิตอันหลากหลายเพื่อเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว ตลอดจน
 กระจายผลผลิตให้แก่รัฐหรือเจ้านายผู้ปกครองในรูปของภาษีอากร ส่วยหรือของกำนัล
 การมุ่งผลิตผลผลิตอันหลากหลายเป็นลักษณะสำคัญในการประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจ
 ของชุมชนอย่างหนึ่ง ดังนั้นหากกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมด้าน
 เศรษฐกิจจึงอยู่ในรูปที่ประชาชนส่วนใหญ่จะมีฐานะเป็นผู้ผลิตเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคม
 แตกต่างจากผู้ปกครอง ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยทำหน้าที่บังคับบัญชาควบคุมไพร่พลโดยตรง
 แต่อย่างไรก็ตามอำนาจของผู้ปกครองมิได้มาจากสิทธิต่าง ๆ ที่ได้รับการครอบครอง
 เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของประชาชนชาวนาชาวไร่ เช่น ในสังคมศักดินา
 ของยุโรป ทั้งนี้เพราะที่ดินจะมีความสำคัญมากในสังคมไทยที่อาศัยการเกษตรกรรม
 เป็นหลัก แต่สังคมไทยก็เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 ที่ไม่มีปัญหาขาดแคลนที่ดิน แต่กลับมีปัญหาขาดแคลนกำลังคน โดยเฉพาะชุมชนชาวไทย
 ทางตอนล่างที่อูษุขยา ตั้งอยู่ในท่าเล็ที่ราบลุ่มแม่น้ำอันกว้างใหญ่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่
 เพาะปลูกมีจำนวนกว้างขวางเมื่อเทียบกับความเบาบางของจำนวนประชากร กษัตริย์
 จึงทรงพยายามสนับสนุนส่งเสริมให้มีการจัดตั้งบ้านแปลงเมืองตั้งเป็นชุมชนขึ้นเพื่อรวบรวม
 ประชาชนที่อยู่อย่างกระจัดกระจายและบุกเบิกขยายพื้นที่เพาะปลูกให้เพิ่มมากขึ้นด้วยวิธี
 ต่าง ๆ เป็นต้น การสร้างวัดขึ้นบริเวณศูนย์กลางการปกครอง โดยกษัตริย์จะอุทิศที่ดิน
 ส่วนหนึ่งเป็นที่ดินถาวร ให้วัดไ้ประโยชน์ และจะมอบผู้คนครัวเรือนให้เป็นข้าพระ
 คูแลรับใช้ในกิจการของพระและวัด และทำการเพาะปลูกเลี้ยงดูพระ วัดจึงเป็นแหล่ง

*ธิดา สาระยา, โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา
 (พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๑๒) (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๘.

ชุมชนสำคัญและอาจจะดึงคู่มือผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานรอบ ๆ เขตวัดด้วย กษัตริย์จึงสามารถอาศัยวัดเป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนสนับสนุนอำนาจของพระองค์และนอกจากการสร้างวัดแล้ว กษัตริย์ทรงทำสงครามเพื่อกวาดต้อนผู้คนตั้งกำลังของข้าศึกศัตรูมาเป็นกำลังของพระองค์ การขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์จึงเป็นการขยายกำลังการควบคุมผู้คนต่าง ๆ เป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะการควบคุมกำลังคนจะเป็นที่มาของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างอำนาจความมั่นคงทางทหาร ส่วนประชาชนแม้จะได้รับสิทธิให้ลาดวางสร้างที่ทำกินใหม่ได้ แต่ส่วนใหญ่ประชาชนก็นิยมตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณชุมชนหรือหมู่บ้านต่าง ๆ ไม่นิยมตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างไกล และการโยกย้ายออกจากหมู่บ้านของตนคงจะมีจำนวนน้อย เพราะนอกจากการบุกเบิกสร้างที่ทำกินใหม่จำเป็นต้องใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมาก ประชาชนยังขาดเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพและใช้เวลายาวนานมากแล้ว การโยกย้ายออกจากหมู่บ้านของตน ประชาชนอาจเสียสิทธิที่ตนเคยได้รับ เป็นคนสิทธิในการแบ่งปันที่ดินส่วนที่อุดมสมบูรณ์ของหมู่บ้าน สิทธิการรักษาความเชื่อหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของตน ดังนั้นโดยทั่วไปในระยะนี้ประชาชนจะไม่ค่อยมีการอพยพโยกย้ายไปยังท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล เพียงแต่จะปรับปรุงขยายพื้นที่ทำกินออกไปทีละ เล็กทีละน้อย การควบคุมและใช้ประโยชน์จากกำลังคนในหมู่บ้านอาจจะมาจากผู้ปกครองในท้องถิ่นหรือรัฐ จึงเห็นได้ว่าการขยายอำนาจรัฐมิใช่เป็นการขยายอำนาจครอบครองที่ดิน หากแต่จะขยายอำนาจไปยังชุมชนต่าง ๆ อาจอำนาจหรือความสัมพันธ์เหนือผู้ปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อประสงค์จะควบคุมกำลังคนและทรัพยากรเป็นสำคัญ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการเบ็ดเสร็จ มาตรา ๕๒ และ ๕๓"

(พระนคร : องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๓ : ๑๑๕ และ ๑๑๘ และกฎหมายตราสามดวง,

"พระไอยการกระบดศึก มาตรา ๒๓" (พระนคร : องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๐๕),

๔ : ๑๕๔

การพิจารณาอำนาจของกษัตริย์ในสังคมไทยโดยศึกษาจากการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ที่พระราชอาณาจักร^๑ เนื้อชีวิตของประชาชนพลเมืองตลอดจนทรัพย์สินและผลผลิตของประชาชน^๒ ทำให้เข้าใจได้ว่าพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยทั่วไปมีจุดประสงค์โดยตรงทางด้านการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่พระราชอาณาจักรของพระองค์ นอกจากจะแสดงถึงพระราชอำนาจที่พระองค์มีเหนือผู้ปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ แล้ว ยังแสดงถึงพระราชอำนาจที่พระองค์จะมีเหนือผู้ค้ำในท้องถิ่นต่าง ๆ ทำนองเกี่ยวกับการอ้างอำนาจของกษัตริย์ศักดินาในสังคมยุโรปอีกด้วย ซึ่งในทางปฏิบัติ

การทำความเข้าใจความหมายของการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินทั้งหมดของกษัตริย์ในสมัยอยุธยา ย่อมเกิดจากการเข้าใจถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองในสมัยอยุธยา กล่าวคือ กษัตริย์มีใ้การอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินที่พระราชอาณาจักรตามนัยความหมายของการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินแบบปัจจุบัน หากแต่มีการอ้างเพื่อยืนยันฐานะประมุขสูงสุดของพระองค์ และเพื่อจัดระเบียบความขัดแย้ง แย่งชิงที่ดินทำกินกันในระหว่างผู้คนประชาชนการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่พระราชอาณาจักรของกษัตริย์จึงเพื่อยืนยันว่าประชาชนมีเพียงสิทธิที่จะถือครองทำกินในที่ดินเท่านั้น สิทธิของประชาชนขึ้นอยู่กับการครอบครองทำกิน โดยให้รัฐรับรู้ และแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่รัฐ กษัตริย์ทรงพอใจที่จะให้ที่ดินถูกใช้ทำประโยชน์ ดังนั้นการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินของกษัตริย์จึงมิได้เป็นอุปสรรคต่อการครอบครองเพื่อทำประโยชน์ในที่ดินสำหรับประชาชน

^๑ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, "พระไอยการเบ็กเสร์จ มาตรา ๘๒,"

หน้า ๑๑๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, "พระไอยการเบ็กเสร์จ มาตรา ๘๘," หน้า ๑๑๘.

กษัตริย์อาจทรงใช้พระราชอำนาจนั้นได้อย่างจำกัด หรืออาศัยการสร้างความสัมพันธ์ ส่วนตัวแบบเครือญาติ เขามารักษาความมั่นคงของพระองค์ก็ตาม ส่วนผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจที่กษัตริย์จะได้รับเมื่อทรงขยายพระราชอำนาจกว้างขวางออกไปได้แก่การเกณฑ์ ส่วย ซึ่งเป็นผลผลิตจากทรัพย์สินกรรมชาติ และการจัดเก็บภาษีอากรจากประชาชนได้ เพิ่มมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั่วพระราชอาณาจักรของกษัตริย์จึงมีได้ มุ่งหวังที่จะครอบครองที่ดินเพื่อเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตหรือปรับปรุงการไร่ที่กินเพื่อเพิ่ม ผลผลิตใด ๆ รัฐมิได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะลงทุนด้านสวัสดิการต่าง ๆ เพื่อ ส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตของประชาชน โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยเป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ อันกว้างใหญ่ ความก้าวหน้าทางการผลิตจึงเป็นแต่เพียงการคิดปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ สามารถเติบโตไถ่รวดเร็ว สูงขึ้นพันระดับน้ำในฤดูที่มีน้ำเจิ่งเท่านั้น ทั้งนี้เพราะใน สังคมยังมีได้มีการผลิตเพื่อการค้าหรือต้องการใช้แรงงานคนเพื่อเพิ่มผลผลิตที่ตลาด ต้องการโดยตรง ฉะนั้นแม้กษัตริย์จะทรงอ้างพระราชอำนาจของพระองค์เหนือที่ดิน ทั้งหมด แต่ประชาชนทั่วไปยังคงมีสิทธิ์ครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของตน และจะ ได้รับการรับรองป้องกันสิทธินั้นตามกฎหมายเสมอ การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินของประชาชน ยังรวมถึงสิทธิในการซื้อขายรับมอบมรดกที่ดินนั้นด้วย โดยอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่จะไม่ ทำลายหรือบั่นทอนอำนาจความมั่นคงของกษัตริย์ ดังนั้นในสังคมไทยสิ่งที่น่าสนใจจึง อยู่ที่ว่าอำนาจรัฐคืออย ๆ เขามาทำหน้าที่แทนและมีบทบาทเหนือชุมชนหรือผู้ปกครอง

เรื่องเดียวกัน, "พระไอยการเบ็ดเสร็จ มาตรา ๕๓ และ ๕๕,"

ท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะการรับรองสิทธิหน้าที่ต่าง ๆ ของประชาชน ซึ่งแตกต่างกันไป จากสังคมยุโรปที่เมื่อระบบศักดินาค่อยคลายขยายตัว ท้องถิ่นต่าง ๆ จะได้รับสิทธิควบคุมดูแลประชาชนในท้องถิ่นของตนแทนที่รัฐ ไม่ว่าจะเป็นในค่านกฎหมาย การศาล หรือวิถีการดำเนินชีวิต

การขยายอำนาจของกษัตริย์ในสังคมไทยจึงแตกต่างจากในสังคมยุโรป เพราะแม้กษัตริย์จะทรงยอมรับว่ามีอำนาจของผู้ปกครองท้องถิ่นเช่น ยุโรป แต่กษัตริย์ได้สร้างพันธะผูกพันกับผู้ปกครองท้องถิ่นโดยการอ้างสิทธิรับมอกรมสิทธิในที่ดินเพียงเพื่อให้ผู้ปกครองท้องถิ่นผูกพันรับใช้พระองค์ในกิจการทหาร โดยเฉพาะเท่านั้น กษัตริย์ในสังคมไทยขยายอำนาจของพระองค์เพื่ออ้างอำนาจที่พระองค์มีเหนือประชาชนในเขตต่าง ๆ อย่างแท้จริง และเพื่อประโยชน์ที่พระองค์จะได้รับจากส่วยสาอากร ดังนั้นในการพิจารณาที่มาแห่งอำนาจรัฐหรืออำนาจของผู้ปกครองจะต้องมองอย่างกว้างขวางและต้องเข้าใจควยว่าการรักษาฐานะอำนาจและความมั่นคงของกษัตริย์ขึ้นอยู่กับ การควบคุมและจัดแบ่งกำลังคนให้เหมาะสมเป็นสำคัญ ในหัวข้อต่อไปจึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสำคัญของกำลังคนในสังคม

ความสำคัญของแรงงานไพร่

การกะเกณฑ์ใช้แรงงานไพร่ในสมัยอยุธยา ถือว่าเป็นความจำเป็นของสังคม โดยเฉพาะเมื่อระบบเศรษฐกิจของอยุธยาอยู่บนพื้นฐานของการผลิตแบบยังชีพ มีความต้องการผลผลิตอย่างหลากหลาย ส่วนการล่าชาย และการไร้อาชีพเงินตราที่มีอยู่เพียงจำกัด

ในสังคมไทยประชาชนมีพันธะผูกพันแรงงานไปใช้ประโยชน์ในฐานะต่าง ๆ มาช้านาน ไม่ว่าในฐานะผู้เช่าที่ดิน ข้าพระ ทาส หรือเป็นไพร่พลของกษัตริย์ ของผู้ปกครองต่าง ๆ ประชาชนจึงมิได้มีฐานะเป็นอิสระ หากแต่เป็น "คน" ของนายคนใดคนหนึ่งหรือหลาย ๆ คนพรอมกันเสมอเช่นเดียวกับยุโรป

สำหรับการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมุลนายและไพร่ ในวิถีการผลิต และสังคมสมัยก่อนอยุธยา อาจจะทำให้เพียงการกล่าวโดยอาศัยการสันนิษฐาน และจากความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะเศรษฐกิจโดยทั่วไป กล่าวคือ

ในสมัยอยุธยาตอนต้น แม้ระบบไพร่จะยังไม่ระเบียบ โดยเฉพาะเมื่อกล่าวเปรียบเทียบกับสมัยหลัง และอำนาจการปกครองของรัฐจากส่วนกลางต่อหัวเมืองในท้องถิ่นต่าง ๆ มีอย่างจำกัดไม่เข้มแข็ง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างมุลนายกับไพร่จะเป็นความสัมพันธ์ของบุคคลโดยทั่วไป เป็นความสัมพันธ์ทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม โดยมีพื้นฐานอยู่บนอำนาจการควบคุมจากมุลนาย และความผูกพันในระบบอุปถัมภ์ที่ผูกพันด้วยการเป็นที่พึ่งของฝ่ายหนึ่ง และการมอบความเคารพยกย่องจากอีกฝ่ายหนึ่ง ในสังคมความสัมพันธ์ระหว่างมุลนายกับไพร่ จึงอยู่ระหว่างกลางของความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนส่วนใหญ่ เมื่ออำนาจรัฐขยายตัวมากขึ้น ในสมัยต่อมามุลนายและไพร่จึงถูกดึงเข้าสู่อำนาจการควบคุมจากรัฐ โดยอาศัยองค์กรต่าง ๆ โดยตรง และยังคงรักษาลักษณะการจัดแบ่งและควบคุมกำลังคนเป็นหมู่เหล่าภายใต้มุลนายเป็นสำคัญ

ในวิถีการผลิต ปัจจัยสำคัญที่จำเป็นหรือความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นชาวนาไค้แก่ ๑. ที่ดินน้อยอุดมสมบูรณ์ ๒. แรงงานคนหรือสัตว์ และ ๓. การคุ้มครองป้องกันภัยต่าง ๆ ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานจึงนิยมอยู่รวมกันอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นกว่าแยกกันอยู่อย่างโดดเดี่ยว โดยอาศัยความสัมพันธ์ของบุคคลขั้นพื้นฐานคือความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นสำคัญ และยังมี การขยายตัวของชุมชนเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นอาณาจักร ปัญหาความจำเป็นในการจัดแบ่งปันที่ดิน แรงงาน ตลอดจนการกำหนดระเบียบ เพื่อป้องกันภัยและรักษาสิทธิต่าง ๆ ของคนในสังคมก็เพิ่มมากยิ่งขึ้น ซึ่งวิธีการที่ง่ายที่สุดสำหรับขั้นต้นแห่งการพัฒนาวิธีการจัดระบบการปกครองและระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมคือ อาศัยและเลียนแบบความสัมพันธ์ในครอบครัว

"ข้าทาส บ่าวไพร่" มีความสำคัญต่อนายของตนอย่างมากทั้งทางเศรษฐกิจ และเป็นกำลังสนับสนุนการขยายอำนาจทางการทหาร การปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่อาศัยแรงงานภายในชุมชน ทำการผลิตปัจจัยที่จำเป็นต่อการบริโภคทุกชนิดและกำลังไพร่พลจะแสดงถึงแสนยานุภาพของกองทัพในสงคราม แต่อย่างไรก็ตามเรายังไม่สามารถทราบแน่นอนถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างนายกับข้าทาสบ่าวไพร่ของตน ตลอดจนพันชะหน่าที่ที่ต่างมีต่อกัน หรือวิธีการที่นายควบคุมดูแลและเกณฑ์ใช้แรงงานของข้าทาสบ่าวไพร่ โดยเฉพาะในระดับของความสัมพันธ์ที่ต่ำกว่าอำนาจรัฐหรือเจ้าเมือง และในช่วงระยะเวลาก่อนที่รัฐจะตั้งอำนาจเข้าสู่ ส่วนกลาง โดยจัดระบบไพร่ขึ้นเพื่อที่รัฐจะควบคุมและใช้ประโยชน์จากแรงงานของประชาชน

ความพยายามที่จะกล่าวถึง "นาย" และ "ข้าทาสบ่าวไพร่" อาจทำได้โดยการกล่าวอย่างกว้าง ๆ และควยการสันนิษฐานว่า "นาย" ซึ่งมีฐานะเป็นชนชั้นสูง เป็นชนส่วนน้อยในสังคมที่มีความสามารถหรือประสบความสำเร็จในด้านการทหาร เป็นแม่ทัพหรือกษัตริย์ หรือเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านศาสตร์ต่าง ๆ มีอาวุธเป็น ผู้หลักผู้ใหญ่และประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดจนได้รับการเคารพยกย่อง ซึ่งอาจเป็น เจ้าที่ดินใหญ่ในหมู่บ้าน หรือทนายในแก๊งค์คึกคัก ซึ่งโดยทั่วไปชนชั้นสูงจะผูกพันซึ่งกันและกันในทางหนึ่งทางใดเสมอ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ ความมั่นคงทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ หรือเป็นความสัมพันธ์ทางเชื้อสายเครือญาติ นอกจากนั้น "นาย" มักจะมอง "ข้าทาส บ่าว ไพร่" ของตนเป็นจุดตั้งสมบัติส่วนตัวที่ตนได้ประโยชน์และจำต้องห่วงแหนควบคุม ฉะนั้น "บ่าวไพร่" จึงมีลักษณะเป็นไพร่สม ในความหมายที่จะรับใช้กิจการต่าง ๆ ของเจ้านายตนโดยตรง ส่วนวิธีที่ "นาย" ใช้ควบคุม "ข้าทาส บ่าวไพร่" ของตนนั้นเรายังไม่ทราบแน่ หากแต่เชื่อว่า "นาย" สามารถรู้ถึงจำนวน "ข้าทาส บ่าวไพร่" ของตนด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อ "นาย" และ "ข้าทาส บ่าวไพร่" ยังอยู่กันอย่างใกล้ชิดในท้องถิ่นเดียวกัน และจำนวนของข้าทาส บ่าวไพร่ อาจจะไม่มากนัก และที่สำคัญคือ "ข้าทาส บ่าวไพร่" ถือเป็นสมบัติที่นายจะต้อง

ควบคุมดูแล นอกจากนั้นพอมองเห็นได้ว่า "ข้าทาส บ่าวไพร่" จะผูกพันอยู่กับ "นาย" ของตนทั้งครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่าง "นาย" กับ "ทาส บ่าวไพร่" จึงมิได้เป็นเพียงความสัมพันธ์เฉพาะบุคคล หากแต่เป็นความสัมพันธ์เฉพาะบุคคลที่เกิดจาก "คุณสมบัตินิติ" และ "อำนาจ" ของ "นาย" เป็นสำคัญ ดังนั้นในการขยายอำนาจการปกครองของรัฐ กษัตริย์จึงจำเป็นต้องแสดงให้เห็นถึงสิทธิและ "อำนาจสูงสุด" ของพระองค์ โดยอาศัยศรัทธาและความเชื่อสร้างและควบคุมความจงรักภักดีของชุมชนต่าง ๆ ต่อพระองค์ หรือแสดงให้เห็นถึงอำนาจแสนยานุภาพของพระองค์ในการปราบปรามบางครึ่งบางคราว โดยเฉพาะท้องถิ่นต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปจากอำนาจส่วนกลาง และนอกจากอาศัยการสร้างบารมี การสร้างแสนยานุภาพ ตลอดจนอาศัยความได้เปรียบเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ทรัพยากรธรรมชาติ และความเหมาะสมในฐานะเป็นศูนย์กลางของการค้า เป็นเมืองท่าที่สำคัญในการรับส่งสินค้าติดต่อกับต่างชาติแล้ว กษัตริย์ยังจำต้องผลักดันรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมให้มีลักษณะเป็น "ทางการ" และกำหนดสร้างกลไกต่าง ๆ ของรัฐ เพื่อเป็นองค์กรขยายขอบเขตการควบคุมกำลังแรงงานของประชาชน ความสำคัญในการจัดรูปแบบการควบคุมกำลังพลจึงเป็นลักษณะสำคัญในการจัดการปกครองและระบบของสังคมไทย

แต่อย่างไรก็ตาม เราสามารถเข้าใจได้ว่าสมาชิกในชุมชนจำต้องได้รับประโยชน์จากชุมชน โดยเฉพาะในสังคมที่ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ โดยที่ยังคงมีความสามารถในการควบคุมหรือ พยายามเอาชนะธรรมชาติ อย่างจำกัดมาก ประชาชนส่วนใหญ่จึงต้องเผชิญกับปัญหาภัยจากธรรมชาติต่าง ๆ เป็นต้น สภาพแห้งแล้งขาดฝนในบางปี หรือการเปลี่ยนแปลงทางเดินของลำน้ำสายต่าง ๆ ทำให้เกิดสภาพข้าวขาดน้ำมากแพ่ง ประชาชนอดอยากยากจน หรือการเกิดโรคระบาดต่าง ๆ ซึ่งทำให้ประชาชนเจ็บป่วยล้มตายลงมากมาย

การแก้ไขปัญหานั้นอาจทำได้โดยการอพยพหลบหนี โยกย้ายที่อยู่อาศัยที่ทำกิน ไปตั้งบ้านตั้งเมืองยังแห่งใหม่^๑ หรือทำการเช่นสรวงบูชาเทพเจ้า ภูติผี ควงวิญญาน ที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพยกย่องตามความเชื่อของคนภายในชุมชน เพื่อขจัดความชั่วร้าย ซึ่งนำภัยพิบัติมาให้หมดไป และเพื่อทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจ และปกป้องคุ้มครองดูแล มอบความอุดมสมบูรณ์ และความสงบสุขเป็นรางวัล^๒

ชุมชนจึงตกอยู่ภายใต้ความเชื่อถือในอำนาจของสิ่งต่าง ๆ ที่จะลดบันดาล ความทุกข์หรือความสุขมาให้ตนโดยคนทุกคนในชุมชนต่างมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เหมาะสม ตามคติความเชื่อต่าง ๆ และระบบการปกครองจะเกี่ยวของเชื่อมโยงไป จากลักษณะความเชื่อ โดยจะยกย่องผู้ที่มีฐานะหรือคุณสมบัติพิเศษ เป็นต้น ผู้ที่มีอาวุโส มีชาติกำเนิดมาจากสกุลชั้นสูง มีความประพฤติกองครัด มีความรู้และปฏิบัติพิธีเช่นสรวง บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกต้องตามธรรมเนียมประเพณี ให้หัวหน้า การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผู้ปกครองจึงปรากฏเป็นลักษณะพื้นฐานในชุมชนชาวไทย

นอกจากนั้น การเป็นผู้ปกครองชุมชนต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดจากความจำเป็นของสังคมที่ประชาชนมีโอกาสเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในสมบัติ ส่วนตัวของตนแล้ว นั่นคือ ความจำเป็นในการรักษาสิทธิต่าง ๆ ของบุคคลในสังคม และควบคุมกฎระเบียบภายในสังคม โดยผู้ปกครองจะมีหน้าที่ ออกกฎหมายเพื่อรักษา ระเบียบในสังคมและพิจารณาพิพากษาคดีสินลงโทษผู้กระทำความผิดต่าง ๆ เพื่อมิให้มีการละเมิดสิทธิและกฎระเบียบของสังคม ตลอดจนผู้ปกครองจะมีฐานะและหน้าที่เป็น แม่ทัพ เพื่อจะเกณฑ์กำลังพลเข้าทำสงครามเพื่อต่อต้านและป้องกันการรุกรานจาก ศัตรูภายนอก หรือเพื่อขยายอาณาเขต แย่งชิงทรัพย์สิน กำลังผู้คนจากอาณาจักรอื่น ๆ ดังนั้นผู้ปกครองจึงมีหน้าที่ในสังคมอยู่อย่างมาก และการยืนยันในอำนาจของผู้ปกครอง ย่อมเกิดจากการอ้างสิทธิ์จากหน้าที่ต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นสำคัญ

^๑Charnvit Kasetsiri, The Rise of Ayudhya (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976), pp. 102-103.

^๒ประเสริฐ ฉัตร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้า มังราย (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑), หน้า ๓๓-๓๔.

การอ้างอำนาจของผู้ปกครอง จึงเป็นการนำตนเองให้เข้าไปเกี่ยวพัน มีฐานะเหนือกว่าผู้อื่นทุก ๆ ทาง ทั้งที่เกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจ การทำมาหากิน การเพาะปลูกต่าง ๆ ผู้ปกครองจะมีอำนาจเหนือชีวิต และทรัพย์สินต่าง ๆ ของผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยอาจจะเชื่อมโยงตนเองให้เกี่ยวพันกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ตามความเชื่อถือศรัทธาของคนส่วนใหญ่ ดังนั้นในการปกครอง จึงจะพบการอ้างสิทธิ์ของผู้ปกครองอย่างกว้างขวาง

การจัดการปกครอง

ลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์

ในด้านการปกครองการตัดสินใจลงความเห็นเกี่ยวกับอำนาจความเข้มแข็งของรัฐโดยพิจารณาจากขอบเขตอาณาจักรเพียงลำพังอย่างเดียวอาจก่อให้เกิดปัญหา โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงว่าอาณาเขตที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของรัฐและเคยเป็นอิสระมาก่อนมีเหตุผลอย่างไรที่ยอมรับอำนาจของรัฐ และการปกครองของรัฐจะมีประสิทธิภาพเพียงใดในภาวะที่การคมนาคมติดต่ออย่างยากลำบากและใช้เวลายาวนาน นอกจากนี้ในด้านเศรษฐกิจรัฐมีเหตุผลอย่างไรในการขยายอาณาเขตออกไปยังดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลซึ่งมิได้สร้างผลประโยชน์โดยตรงให้กับรัฐมากกว่าการได้รับเครื่องราชบรรณาการประจำปี เพราะฉะนั้นจำเป็นต้องศึกษาถึงวิธีการและลักษณะการจัดการปกครองของรัฐเพื่อให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหัวเมืองต่าง ๆ อย่างแท้จริง

ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับเมืองต่าง ๆ

ประเพณีการปกครองของไทยสมัยก่อนอยุธยาและต้นอยุธยาถือเอาเมืองเป็นเขตการปกครองอาณาจักรหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยบริเวณราชธานีหรือเมืองหลวงซึ่งกษัตริย์และราชสำนักของพระองค์จะทรงปกครองอย่างใกล้ชิดและเมืองต่าง ๆ ที่กษัตริย์จะทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ปกครอง โดยมากเจ้าเมืองเหล่านี้จะเป็นเจ้านายในราชตระกูล ส่วนอาณาจักรอื่น ๆ ที่เคยเป็นอิสระเมื่อราชธานีขยายอำนาจ

ครอบคลุมไปถึงที่จะผนวกเข้าไว้ในอำนาจโดยตรง หรืออาจให้กษัตริย์ในราชวงศ์เดิม และทายาทปกครองต่อไปในฐานะประเทศราชก็ได้ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแม้จะไม่มีแบบแผนกำหนดตายตัว การปกครองดินแดนอาจแยกออกได้เป็น ๓ บริเวณ คือ

๑. บริเวณราชธานีในความปกครองโดยตรงของกษัตริย์
๒. บริเวณเมืองซึ่งปกครองโดยเจ้านายในราชตระกูลหรือข้าราชการสำนักของราชธานี
๓. เมืองประเทศราช

อย่างไรก็ตามฐานะของเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ถูกกำหนดตายตัว เพราะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ เหล่านี้กับราชธานีย่อมเป็นไปตามนโยบายหรือพระราชอัชฌาศัยของกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจสูงสุดมิได้เกิดจากการมีพันธะกรณีต่อกัน ฐานะความเป็นประเทศราชอาจถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นเมืองที่ราชธานีปกครองโดยตรงก็ได้

การควบคุมหัวเมือง

โดยปกติหัวเมืองและประเทศราชจะมีอิสระในการบริหารงานภายในของตนอย่างมาก ภายใต้กฎหมายและนโยบายของราชธานี^๑ ตำแหน่งต่าง ๆ ในหัวเมืองส่วนใหญ่ก็เป็นคนของเจ้าเมือง กฎหมายอาญาหลวงกล่าวว่ามีผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง ผู้ปกครองเมืองทั้งหลาย อันเป็นข้าพระเจ้าอยู่หัว อันอยู่ขอบขันธเสมา แวนแควนอันขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยาใหญ่น้อยทั้งปวง ทานให้เจ้าเมืองทั้งปวงจัดหาผู้ที่จะเป็นหมื่นแพ่ง หมื่นนครบาล หมื่นวัง หมื่นคลัง หมื่นนา หมื่นมหาดไทย หมื่นพล ฯลฯ แสดงว่าโดยปกติแล้วทางราชธานีจะยอมให้หัวเมืองต่าง ๆ จัดตั้งผู้คนของตนเอง แต่การแต่งตั้งต้องอยู่ในขอบเขตที่ทางราชการกำหนดให้ว่าจะมีผู้คนได้มากน้อยสูงต่ำเพียงใด เพราะมีกฎหมายตราสามดวงที่ ๕๑ บัญญัติว่า "ลูกขุนมนตรีมุข ท้าวพระยา พระหลวง หัวเมืองทั้งปวงและนำยศศักดิ์พันตำแหน่งไปควรวีหริบเอาพลสมพลออกแลตัวมันอย่าเลี้ยง"^๒

^๑ การปกครองสมัยต้นอยุธยาگونรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น อำนาจทางการเมืองจะกระจายไปอยู่กับเจ้าครองเมืองราชวงศ์ต่าง ๆ มีศูนย์อำนาจหลายแห่งที่ค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน

^๒ กฎหมายตราสามดวง, "กฎหมายตราสามดวง ๕๑" (พระนกร : องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๑:๑๐๗.

การควบคุมหัวเมืองอิสระในลักษณะหนึ่งคือ แมว่าหัวเมืองจะมีสิทธิในการ
แต่งตั้งข้าราชการในหัวเมืองนั้น ๆ แต่ทางราชธานีก็อาจจะแต่งตั้งขุนนางตำแหน่ง
โต ๆ ออกไปเองก็ได้หากเห็นสมควร นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งยกربัตร์ซึ่งเป็นตำแหน่ง
ที่จะตั้งจากผู้มีตระกูลเป็นข้าราชการ ราชชนนกรรมเนียบในเมืองหลวงออกไป ตำแหน่งนี้มี
มีอำนาจหน้าที่ควบคุมราชการในหัวเมืองอย่างใกล้ชิด เจ้าเมืองต้องให้ยกربัตร์ทราบ
ถึงราชการทุกอย่างในหัวเมืองของตน ยกربัตร์นี้ไม่ต้องปฏิบัติหน้าที่ราชการโต ๆ
นอกจากทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ สอดส่องดูแลราชการต่าง ๆ ของหัวเมือง
ตลอดจนแนะนำตักเตือน หากเห็นว่าเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองทำผิดมิชอบ หากไม่
เชื่อฟังก็จะกราบทูลแก่พระเจ้าอยู่หัวไต่ตำแหน่งยกربัตร์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการ
ควบคุมหัวเมืองของราชธานี นอกจากนี้ การควบคุมโดยยกกบัตร์ ซึ่งเป็นตำแหน่ง
รับผิดชอบในการควบคุมโดยตรงแล้ว ทางราชธานียังดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ
อย่างใกล้ชิด โดยกำหนดหน้าที่ของหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งงานประจำและงานที่สั่งการ
ไปจากราชธานีเป็นครั้งคราว ความรับผิดชอบประจำของหัวเมืองไต่แก่การจัดเก็บ
ภาษีอากร ส่วยต่าง ๆ ส่งเมืองหลวงตามเกณฑ์ ส่วนงานที่เมืองหลวงสั่งเป็นครั้งคราว
ไต่แก่ราชการศึกษาสงคราม การสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม กำแพงเมือง ตลอดจน
ซุกคูดองต่าง ๆ นอกจากนี้เพื่อบริหารหัวเมืองต่าง ๆ รวมกำลังกันเป็นภัยต่อ
เมืองหลวง จึงห้ามการเดินทางเข้ามายังเมืองหลวง นอกจากเฉพาะจะได้รับคำสั่ง
หรือคำอนุญาตจากเมืองหลวงเท่านั้น การควบคุมอีกลักษณะหนึ่งที่เมืองหลวงมีต่อเมือง
ต่าง ๆ คือ อำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งเมืองหลวงพยายามจะควบคุมเมืองหลวงและ
ดึงความมั่งคั่งมาสู่เมืองหลวง

ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการปกครองอีกปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ ปัญหาที่ว่า
อำนาจของเจ้าเมืองเกิดจากอะไร เราจะพบว่าในการจัดการปกครองเจ้าเมืองต่าง ๆ
ที่ไปปกครองหรือที่เรียกว่าไป "กินเมือง" นั้น อำนาจของเจ้าเมืองมิใช่เกิดจากการ
ครอบครองที่ดินและโภคทรัพย์ในที่ดินแต่อย่างใด เจ้าเมืองเพียงได้รับมอบหมายให้เป็น
กลไกอย่างหนึ่งในการปกครองของรัฐเท่านั้น รัฐยังคงดูแลทุกข์สุขของไพร่พล จัดเก็บ

ผลผลิตและกะเกณฑ์แรงงานจากราษฎร เพราะฉะนั้นอำนาจของเจ้าเมืองจึงอยู่ที่ว่า เจ้าเมืองใดควบคุมกำลังคนส่วนหนึ่งโดยรับผิดชอบมาจากรัฐนั่นเอง การควบคุมกำลังคนจึงเป็นตัวแปรสำคัญในการต่อต้านชิงอำนาจจากรัฐเมื่อรัฐอ่อนแอ การพิจารณาเกี่ยวกับการจัดแบ่งควบคุมกำลังคนและเกณฑ์กำลังไพร่พลจึงเป็นภาระที่รัฐจะต้องปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้อำนาจของรัฐมั่นคงตลอดเวลา

การจัดการควบคุมกำลังคนในสมัยสุโขทัยและอยุธยาโดยทั่วไป รัฐจะจัดแบ่งอำนาจหน้าที่ของเจ้านายขุนนางลดหลั่นกันลงมาตามยศศักดิ์ การควบคุมกำลังคนด้วยวิธีดังกล่าวจึงสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างเจ้าขุนมูลนายกับประชาชนไพร่พลมากยิ่งขึ้น การรัฐกับประชาชน แม้จะมีข้อยกเว้นในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงที่รัฐเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับประชาชนโดยตรง โดยพระองค์เปิดโอกาสให้ประชาชนถวายฎีกาและเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิดเมื่อมีความต้องการ การจัดแบ่งหน้าที่ของคนในสังคม และการสร้างความสัมพันธ์แบบเจ้าขุนมูลนายกับประชาชนนี้จึงอยู่ในลักษณะระบบอุปถัมภ์มากยิ่งขึ้นกว่าระบบราชการ เพราะผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์จะรับผิดชอบต่อเจ้าขุนมูลนายที่ใกล้ชิดตนเป็นสำคัญ เพราะความพอใจของเจ้านายอุปถัมภ์จะมีส่วนกำหนดสิทธิต่าง ๆ ใดมากน้อยนั่นเอง การกระจายอำนาจจึงเป็นการกระจายระดับพื้นฐานที่เดียว การจัดการชิงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางจะทำได้โดยดึงประชาชนใหญ่กพันกันรัฐอย่างเป็นทางการ โดยผ่านอุปถัมภ์อย่างแท้จริงเท่านั้น อย่างไรก็ตามกษัตริย์ทรงพยายามดำเนินการปกครองทุกอย่างที่จะขยายอิทธิพลของตน การสงครามเพื่อขยายอาณาเขตก็เป็นทางหนึ่งแสดงอำนาจของรัฐ นอกจากนั้นการที่รัฐอ้างตนเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนาและอ้างสิทธิปกครองจากทางโลกและทางธรรมก็ทำให้กษัตริย์มีอำนาจเป็นประมุขสูงสุดโดยปราศจากข้อสงสัย เพราะฉะนั้นการต่อต้านอำนาจรัฐจะทำได้อย่างแท้จริงกวดการแย่งชิงเป็นอำนาจรัฐเสียเอง^๑

^๑ สมัยอยุธยาตอนต้นอาจเห็นได้ยังไม่ชัด แต่จะปรากฏชัดเจนในสมัยหลัง เช่น กรณีสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และพระเพทราชา.

การแบ่งชนชั้นในสังคมไทย

ในสังคมการจัดแบ่งฐาน ของบุคคลอาจจะทำได้โดยการแบ่งตามเพศ วัย อาชีพ หรือแบ่งตามอำนาจหน้าที่ตลอดจนถึงที่ปรากฏภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิต การแต่งกายหรือแม้แต่จำนวนข้าทาสบริวาร แต่อย่างไรก็ตามการแบ่งฐานะของบุคคลเพื่อให้เข้าใจถึงโครงสร้างทางสังคมส่วนใหญ่ทั้งหมด เข้าใจถึงการจัดระเบียบ การปกครองและแสดงบทบาทของบุคคลในสังคมอย่างเด่นชัด อาจแบ่งได้เป็นสองชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้นผู้ถูกปกครอง การแบ่งชนชั้นดังกล่าว ถือเอาอำนาจหน้าที่ตลอดจนสิทธิของบุคคลเป็นหลัก ชนชั้นปกครองในสังคมระดับอาณาจักรได้แก่พระมหากษัตริย์เจ้านายวงศ์ ขุนนางข้าราชการสำนักต่าง ๆ โดยทั่วไปชนชั้นปกครองจะทำหน้าที่ปกครองบริหารโดยกษัตริย์จะทรงเป็นประมุขมีอำนาจสูงสุด ทั้งทางอาณาจักรและศาสนจักร ในทางทฤษฎีไม่ว่าที่ใด ตลอดจนทรัพย์สินและชีวิตคุณพลเมืองทุกอย่างในอาณาจักร เป็นสมบัติของกษัตริย์ ส่วนขุนนางข้าราชการสำนักจะทำหน้าที่บังคับบัญชาควบคุมคนตามตำแหน่งลดหลั่นกันมาทำหน้าที่เป็นผู้อยู่อุปถัมภ์ของประชาชน และรับบริการและผลผลิตจากประชาชนในนามของกษัตริย์ การกำหนดฐานะหน้าที่ของขุนนางข้าราชการสำนัก นอกจากจะคำนึงถึงความสำคัญของอำนาจหน้าที่ ตลอดจนความสามารถของบุคคลแล้ว ยังจำนึ่งถึงความใกล้ชิดต่อกษัตริย์อีกด้วย เครื่องกำหนดคว้ฐานะของบุคคลในระดับผู้ปกครองได้แก่ยศ ตำแหน่ง ซึ่งกำหนดความรับผิดชอบและสิทธิต่าง ๆ และส่วนประกอบอื่น ๆ ตามค่านิยมในสังคมพร้อม ๆ กันไป ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองจะรวมกลุ่มชนอาชีพต่าง ๆ ที่รับภาระการผลิตในสังคมโดยถูกกำหนดให้เขาอยู่ในสังกัดภายใต้การควบคุมดูแลของผู้ปกครองระดับใดระดับหนึ่ง เพื่อถูกเกณฑ์แรงงานและผลผลิตภายใต้กลุ่มผู้ถูกปกครองอาจแบ่งฐานะของบุคคลแตกต่างกันออกไปอีก โดยทาสจะมีฐานะต่ำสุดในสังคม แต่การกำหนดฐานะของบุคคลในระดับล่างมิใช่จะอยู่คงที่ตลอดไป มีการเปลี่ยนแปลงเลื่อนชั้นระหว่างกันได้เสมอ เช่น ทาสสามารถไถ่ตัวเป็นไทได้ หรือไพร่อาจจะขายตัวหรือขายบุตรภรรยาไปเป็นทาสได้เช่นกัน

ในอีกแง่หนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองซึ่งมีต่อกันในระดับต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองจะเป็นความสัมพันธ์ทางการทหารโดยตรง ทั้งนี้เพราะในสังคมการทำสงครามถือเป็นภาระสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งแม่ทัพหรือกษัตริย์ตลอดจนขุนนางข้าราชการจะทำหน้าที่ในด้านการทหารหรือมีการแบ่งหน่วยงานเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน แต่เมื่อยามสงครามชายฉกรรจ์ทุกคนจะต้องเป็นทหารรับใช้พระมหากษัตริย์โดยทั่วกัน โดยขุนนางจะนำกำลังคนในบังคับบัญชาของตนเข้าร่วมรบ ควบการจัดแบ่งอำนาจจึงมีสายการบังคับบัญชาจากแม่ทัพมาสู่ผู้ใต้บังคับบัญชาระดับต่าง ๆ จนถึงระดับต่ำสุดคือไพร่พลประชาชน ความสัมพันธ์จึงเชื่อมโยงจากจุดยอดคือ กษัตริย์ถึงฐานประชาชน โดยกำหนดภาระหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างเด่นชัด

ปัญหาที่จะต้องพิจารณาต่อไปเกี่ยวกับการจัดแบ่งฐานะของบุคคลคือ ในสังคมเปิดโอกาสให้บุคคลเลื่อนฐานะของตนได้เพียงใด หรือมีวิธีใดบ้างที่จะเปลี่ยนแปลงฐานะของบุคคลในสังคมได้ ซึ่งถ้าจะพิจารณาจากการใช้อำนาจของรัฐและกฎหมายต่าง ๆ จะพบว่าผู้ที่กระทำความดีความชอบต่อกษัตริย์หรือรัฐโดยพิสูจน์ความสามารถของตนจะได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลเลื่อนยศฐาบรรดาศักดิ์ เพราะฉะนั้นพระราชอัชฌาษรัยและพระราชประสงค์ของกษัตริย์จึงเป็นบางหนึ่งที่เปิดโอกาสให้มีการเลื่อนฐานะของคนได้ ยิ่งในสภาวะสงครามโอกาสที่บุคคลจะได้พิสูจน์ความดีความชอบจะมีอย่างกว้างขวางและรวมถึงไพร่พลระดับล่างด้วยที่สามารถจะพิสูจน์ความสามารถของตนในการรบแต่อย่างไรก็ตามโอกาสที่ไพร่จะเลื่อนฐานะขึ้นเป็นผู้ปกครองมีน้อยมาก เว้นใหญ่การเลื่อนฐานะจะเป็นในหมู่ผู้ปกครองนั่นเองมากกว่า ฉะนั้นฐานะของบุคคลไม่ว่าผู้ปกครองหรือผู้ถูกปกครองจะถูกกำหนดขึ้นจากชาติกำเนิดหรือชาติสกุลของตน กล่าวคือพ่อแม่ไพร่ทาสจะให้กำเนิดบุตรที่เป็นไพร่ทาส ส่วนขุนนาง ข้าราชการจะให้กำเนิดบุตรที่จะรับภาระ ทางการเมืองปกครองต่อไป โอกาสในการเลื่อนฐานะของบุคคลจะมีน้อยยิ่งขึ้น เมื่อการเป็นขุนนางผู้ปกครองต้องมีความรู้ความสามารถได้รับการฝึกหัดอบรมในธรรมเนียมการปฏิบัติราชการ และต้องได้รับการสนับสนุนฝึกฝนให้ทำงานใกล้ชิด

พระมหากษัตริย์ เมื่อการเลื่อนชั้นทางสังคมกระทำได้อำบาก และภาระของไพร่ ก็เป็นภาระหนักยิ่ง ดังนั้นจึงเกิดปัญหาการหลีกเลี่ยงหรือหนีจากการเป็นไพร่เสมอ ทางหนึ่งที่ทำกันคือ การฝากตัวรับความช่วยเหลือจากเจ้านายหรือการออกบวช เป็นพระ เพราะฐานะของพระนอกจากจะได้รับการยกย่องทางสังคม และมีโอกาส ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ แล้ว ยังไม่ต้องรับภาระเป็นไพร่อีกด้วย แต่อย่างไร ก็ตามผู้มีฐานะผู้ปกครองซึ่งสามารถไต่เต้าแสวงหาอำนาจหน้าที่จากตำแหน่งต่าง ๆ นั้น ก็มีโอกาที่จะถูกลดฐานะของตนลงได้เช่นกัน โดยขุนนางข้าราชการที่กระทำความคิด ชัดพระราชประสงค์ของกษัตริย์จะถูกลงโทษได้อย่างรุนแรงมากเท่า ๆ กับที่ไพร่ได้รับ เมื่อกระทำความคิด แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บางในการลงโทษเชื้อพระวงศ์ หรือการขอ พระราชทานอภัยโทษสำหรับขุนนางข้าราชการที่เคยกระทำผิดความผิดความชอบมาก่อน แต่โดยทั่วไปพระราชอำนาจของกษัตริย์ก็มีส่วนอย่างมากในการก่อให้เกิดความมั่นคง ในฐานะของบุคคลต่าง ๆ

เมื่อเข้าใจถึงการจัดแบ่งฐานะของบุคคลและระดับการบังคับบัญชาแล้ว ก็จำเป็นต้องเข้าใจถึงลักษณะการควบคุมและกะเกณฑ์แรงงาน เพื่อพิจารณาว่ารัฐ สามารถนำกำลังคนมาใช้ได้อย่างใดหรือไม่เพียงใด

ระบบการควบคุมและใช้แรงงานไพร่

ลักษณะการควบคุมและใช้แรงงานไพร่ของมูลนายไ้สมัยนั้นนั้น ไม่มีหลักฐานร่วมสมัยบอกให้รู้ แต่ถาจะพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะระบบไพร่กับสมัย หลัง อาจกล่าวได้ว่าไพร่ทั้งหมดของอยุธยาตอนต้นเป็นไพร่สมของมูลนาย รวมทั้งไพร่ ของกษัตริย์และเจ้าเมืองก็มีลักษณะเป็นไพร่สมเหมือนกันการ กะเกณฑ์แรงงานมาใช้สำหรับ ไพร่สมในสมัยหลังไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน จึงอาจเป็นไปได้ว่าในต้นอยุธยาไม่มีการ กำหนดแน่นอนสำหรับการกะเกณฑ์แรงงาน กฎหมายในสมัยหลังให้สิทธิมูลนายไว้อย่าง สูง เป็นตนว่าการฟ้องร้องคดีในศาลก็จะกระทำได้โดยผ่านฝ่ายมูลนายเท่านั้น ลักษณะ เช่นนี้คงเป็นเช่นกันตั้งแต่ต้นอยุธยาแล้ว

การดำเนินชีวิตของไพร่ในระบบนี้ไพร่แต่ละท้องที่อาจต้องขึ้นทะเบียนกับ
 มุลนายแม้ว่าการขึ้นทะเบียนยังไม่ได้พัฒนามากนัก เพราะยังไม่มีควมจำเป็นเนื่องจาก
 มุลนายค่อนข้างเป็นอิสระจากการควบคุมของเจ้าเมืองหรือกษัตริย์หรือมุลนายชั้นเหนือ
 ขึ้นไป ทะเบียนจึงมีความสำคัญเอยลงมา อย่างไรก็ตามมุลนายแต่ละคนคงมีวิธี
 ที่จะรู้จำนวนไพร่ในสังกัดของตนด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง การแต่งงานผิดกฎหมายไม่น่าจะ
 เกิดขึ้นมากนักเนื่องจากวาระบบไพร่ยังผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับถิ่นที่อยู่อาศัย และเนื่องจาก
 ขอบเขตในชีวิตของไพร่ไม่กว้างขวางนัก เพราะการเคลื่อนย้ายที่อยู่ทำได้ง่าย ๆ
 การแต่งงานชำหญาเหล่าไกลออกไปจึงไม่เกิดขึ้น ไพร่จะต้องไปทำงานให้แก่มุลนายตาม
 คำสั่ง หรือมิฉะนั้นอาจได้รับหน้าที่ให้จัดหาวัสดุสิ่งของบางอย่างแก่มุลนายแทนการไป
 ทำงาน เช่นเดียวกับไพร่ส่วยในสมัยหลัง และเนื่องจากระดับการค้ากับต่างชาติไม่
 พรองพานเข้าสู่ไพร่ส่วนใหญ่ ฉะนั้นจึงเชื่อได้ว่าสมบัติของไพร่จึงไม่อยู่ในรูปเงินตรา
 และการใช้เงินตราแลกเปลี่ยนเป็นค่าจ้างที่ทำงานให้แก่มุลนาย แม้มีการปฏิบัติบ้าง
 ก็คงไม่กว้างขวางนัก

กลไกที่จะป้องกันมิให้มุลนายเอารัดเอาเปรียบไพร่จนเกินไปนั้นไม่มีหรือมี
 แข็งแรงเท่าใดนัก การยุธรณเฝ้าร้องขอเจ้าเมืองหรือกษัตริย์แม้ในระบบไพร่ชั้นหลัง
 ก็ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่าย เพราะการฟ้องร้องจะทำได้เฉพาะโดยการผ่านฝ่ายมุลนาย
 เท่านั้น วัฒนธรรมธรรมเนียมประเพณีของระบบอุปถัมภ์อาจเป็นเครื่องยับยั้งการกดขี่
 ไพร่จนเกินไปนับตั้งแต่ตนอยู่ชยาแล้ว แต่วัฒนธรรมนี้ก็ทำได้เป็นกฎตายตัวที่จะประกัน
 ความผาสุกแก่ไพร่ได้อย่างแน่นอน สิ่งที่จะช่วยยับยั้งการใช้อำนาจให้เป็นธรรมต่อไพร่
 ได้ผลดียิ่งก็คือการที่ไพร่อาจหนีไปจากถิ่นที่อยู่ของตนไปหาสังกัดใหม่หรือขายตัวเป็นทาส
 ยังเมืองไกล ซึ่งยากที่นายจะติดตามได้สะดวก มุลนายย่อมไม่ต้องการเสียกำลังของตน
 ไป จึงต้องยับยั้งการปฏิบัติของตนที่ไม่เหมาะสมต่อไพร่ นอกจากนี้การบวชและ
 เล่าเรียนในพุทธศาสนาโดยไม่สึกตลอดไป ก็เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ไพร่จะหนีออกไป
 ให้พ้นจากระบบไพร่ได้ เพราะพระภิกษุไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน อย่างไรก็ตาม

การบวชเพื่ออยู่เป็นพระภิกษุในศาสนานาน ๆ ไม่ได้ผลตอบแทนคุ้มกับการสูญเสียความ
สะควกสบายในชีวิตฆราวาสมากนัก

นอกจากการต้องถูกเกณฑ์แรงงานแกมมุลนายแล้วไพร่ยังต้องเสียค่านาแกมมุลนาย
ใหญ่คือ เจ้าเมือง หรือกษัตริย์อีกด้วย มุลนายซึ่งเป็นเจ้าสังกัดของตนนั้นได้สิทธิในการ
ถือสวนแบ่งจำนวนหนึ่งจากค่านานั้นเป็นการตอบแทนในการผลิต และแม้ว่าโดยทฤษฎี
ในชั้นหลัง กษัตริย์จะเป็นเจ้าของที่ดินทั้งประเทศลำพังเพียงผู้เดียว แต่ในทางปฏิบัติ
แล้วกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเอกชนซึ่งสามารถซื้อขายและสืบทอดในที่ดินนั้นได้ก็เป็นสิ่ง
ที่กฎหมายให้การรับรอง ภาระการเสียภาษีจากที่นายของตนให้แก่เจ้าเมืองหรือกษัตริย์
นั้นไม่มีหลักฐานว่าเก็บเป็นอัตราเท่าใด แต่ก็เห็นแหล่งรายได้สำคัญสำหรับเจ้าเมือง
และเจ้าที่ดินไม่น้อย

ไพร่ในสังกัดของมุลนายเหล่านี้ถูกมุลนายใช้ทำอะไรบ้าง ไม่มีหลักฐานจะบอก
ได้เลย แต่ร่องรอยของการใช้ไพร่ในสมัยหลัง ส่อว่าการรวบรวมช่างฝีมือที่เป็นไพร่
ให้การดูแลอย่างใกล้ชิดกว่าไพร่ธรรมดาจนจะมีแล้วตั้งแต่ต้นอยุธยา ไพร่เหล่านี้เป็น
ผู้ก่อสร้างเจดีย์หลายพระ และอื่น ๆ การก่อสร้างวัดและตำหนักที่อยู่ของมุลนายก็ทั้งใช้
แรงงานไพร่เช่นเดียวกัน แะงานช่างฝีมือถูกระบบอุปถัมภ์เก็บเอาไปเป็นไพร่ของ
มุลนายเพื่อส่งวนเอาไว้ใช้งานส่วนตัว ประกอบกับความอึดอัดของคนส่วนใหญ่ที่มีกำลัง
ซื้อน้อยมาก จึงทำให้ช่างฝีมือไม่สามารถพัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มผู้ผลิตอิสระหรือไม่มีแรงจูงใจ
อันใดที่จะออกจากระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นหลักประกันการดำเนินชีวิตของตนอยู่แล้ว กลุ่ม
ช่างฝีมือจึงไม่เคยโค่นขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางที่สามารถค้านอำนาจกษัตริย์และมุลนายได้

การควบคุมและกะเกณฑ์แรงงานไพร่มาใช้ ไพร่ไม่ได้รับการตอบแทนใด ๆ
โดยตรง หากถือเป็นหน้าที่ที่ไพร่ต้องรับใช้รัฐ และกษัตริย์ตลอดจนเจ้าเมืองและมุลนาย
โดยสมบูรณ์ จึงปรากฏมีการหลีกเลี่ยงและหลบหนีการถูกเกณฑ์แรงงานดังที่กล่าวมา
แล้ว ฉะนั้นในการควบคุมแรงงาน นอกจากรัฐจะออกกฎหมายควบคุมป้องกันการยักยอก
โยกย้ายหลบหนีแรงงานไพร่แล้ว ยังมี การควบคุมด้วยศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ เป็นต้น
คำสอนเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวที หรือความเชื่อเกี่ยวกับบุญญาธิการ การปฏิบัติภาระ
หน้าที่ของไพร่จึงได้รับการปลอบประโลมจากศาสนาหรือธรรมเนียมความเชื่อต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามการควบคุมและกะเกณฑ์แรงงานไพร่โดยผ่านมูลนาย ความผูกพันระหว่างมูลนายและไพร่ที่ใกล้ชิด อาจทำให้ไพร่ได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือให้ลดภาระหนักบางอย่างลงได้ ระบบไพร่จึงมีขอบปรองอบบางอย่างในตัวเอง ดังนั้น รัฐจึงมีหน้าที่ต้องควบคุมและปรับปรุงป้องกันปัญหาต่าง ๆ ให้หมดไปตามสภาพที่เป็นอยู่ในแต่ละสมัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประเศการต่าง ๆ ของทั้งสองสังคม ทั้งนี้เพราะรูปแบบของสังคมแบบใดแบบหนึ่ง จะถูกปรับเปลี่ยนจากการเปลี่ยนแปลงบทบาท ความสำคัญของโครงสร้างสังคม ส่วนต่าง ๆ ตามปัญหาใหม่ ๆ การตัดสินใจดำเนินนโยบายอย่างใดของกษัตริย์จึงเป็นผลสืบปลายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พอมีส่วนสนับสนุน ส่งเสริมให้ระบบใหม่ปรากฏขึ้นอย่างเป็นทางการเท่านั้น

การปฏิรูปของพระบรมไตรโลกนาถและทำเนียบกักตึกนา

รูปแบบการปกครองและการควบคุมกำลังไพร่พลในสมัยก่อนอยุธยา อาศัยการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวในระบบเครือญาติ และระบบอุปถัมภ์ โดยคำนึงถึงการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการร่วมมือในกิจกรรมส่วนอื่น ๆ รวมทั้งความเชื่อความศรัทธาทางศาสนา การปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ มีผลทำให้เมืองใหญ่ต่าง ๆ ในอาณาจักรอยุธยาอ้อมรับอำนาจอยู่ที่อาณัติของอยุธยา แต่อาจจะเป็นเฉพาะในทางทฤษฎี ส่วนทางปฏิบัติหัวเมืองเหล่านั้นมีฐานะกึ่งอิสระในการจัดการปกครอง และมีระบบราชการส่วนย่อยทำหน้าที่ควบคุมบังคับบัญชาไพร่พลและบริหารกิจการต่าง ๆ ภายในเมืองของตน ดังนั้นโครงสร้างทางการปกครองจึงเป็นแบบกระจายอำนาจ และฐานะความสำคัญของอาณาจักรจะคงมีอยู่เฉพาะในรัชสมัยที่กษัตริย์มีความสามารถเข้มแข็ง สามารถเรียกร่องความร่วมมือจากหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะการเกณฑ์กำลังแรงงานไพร่พลและผลผลิตอื่น ๆ และในทางตรงกันข้ามหากถึงรัชสมัยที่กษัตริย์อ่อนแอปราศจากความสามารถเข้มแข็ง หัวเมืองต่าง ๆ ย่อมจะตั้งตนเป็นอิสระ แข่งขันกับอยุธยา ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ จนถึงอาจจะยกกำลังเข้ายึดอำนาจ การปกครองทำพิธีบรมราชาภิเษกครอบครองอำนาจที่อยุธยาโดยตรง

อยุธยาเป็นศูนย์กลางใหม่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๘๘๓ และดูเหมือนว่าเมืองต่าง ๆ ในเขตนี้จะยอมรับอยุธยาเป็นศูนย์กลาง เห็นได้จากการแย่งชิงอำนาจที่อยุธยาตลอดมา ลักษณะความเป็นศูนย์กลางของอยุธยาเพิ่มขึ้นด้วยการพยายามจัดระเบียบการปกครอง และพิธีกรรมต่าง ๆ.

ดังนั้น ภาคราชการและเป้าหมายสำคัญทางการปกครองของอยุธยาจึงอยู่ที่การควบคุมและจัดสรรกำลังไพร่พล และวิธีการที่จะรักษาเสถียรภาพทางการเมืองนั้น กษัตริย์จำเป็นต้องอ้างสิทธิเหนือไพร่พลทั้งหมด ในอาณาจักร โดยกำหนดจัดสรรอำนาจการควบคุม บังคับบัญชาไพร่พลให้เหมาะสมและเป็นทางการ การดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในอัตราที่พอเหมาะจึงเป็นวิธีการรักษาโครงสร้างแห่งอำนาจให้คงไว้

ความจำเป็นในการขยายอำนาจการปกครอง ของอยุธยาเพื่อครอบงำ ศูนย์แห่งอำนาจในหัวเมืองอื่น ๆ เกิดขึ้นเมื่ออยุธยาประสบความสำเร็จในการขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวาง และต้องการจัดการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ เพื่อแก้ไขปัญหาการต่อต้านอำนาจรัฐ

การปฏิรูปในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เป็นความพยายามที่จะกำหนดโครงสร้างอำนาจ โดยขยายระบบราชการออกไปให้กว้างขวางซับซ้อนยิ่งขึ้น เพื่อครอบงำระบบราชการย่อย ๆ ในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยมีกฎหมายรับรองกำหนดทำเนียบศักดิ์ดินนาของ ขุนนาง ข้าราชการ และไพร่พล ทุกคนในสังคม ความสำคัญของทำเนียบศักดิ์ดินนาอยู่ที่ว่า ยืนยันอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ทางกฎหมายอีกทางหนึ่ง และยังเป็น การกำหนดฐานะและความสัมพันธ์ของบุคคลทุกคนในสังคมให้อยู่ภายใต้ระบบเดียวกัน การเลื่อนฐานะของบุคคลภายในระบบทำได้ด้วยอำนาจตามอริยาศรัยของกษัตริย์ ความผูกพันของบุคคลต่อกษัตริย์ และความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากษัตริย์จึงมีมากขึ้น การใช้ อำนาจของขุนนางควบคุมกำลังไพร่พลมิได้เป็นอิสระ หากแต่ขุนนางใช้อำนาจนั้นแทน กษัตริย์ เพื่อเกณฑ์แรงงานทวาราชการตามกำหนดกฎเกณฑ์เท่านั้น และนอกจาก

หมายถึงการที่สุพรรณบุรีสามารถเข้าครอบครองอยุธยา และลดอำนาจศัตรู คือ ลพบุรีลงได้โดยผนวกลพบุรีกับสุพรรณบุรีเข้ามารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาณาจักรอยุธยาได้ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.

การจัดระเบียบสังคม โดยกำหนดกฎหมายทำเนียบศักดินาเพื่อแบ่งฐานะ หน้าที่ของ ขุนนาง ข้าราชการและไพร่พลต่าง ๆ ในส่วนที่เป็นทหารและพลเรือนเรียงลำดับ ฐานะลดหลั่นกันลงมาแล้ว กษัตริย์ยังส่งเสริมฐานะของพระองค์และขยายอำนาจการ ปกครองของราชธานีโดยผ่านวิธีการอื่น ๆ อีกเป็นต้น พระองค์จะปฏิบัติตนเป็นกษัตริย์ ธรรมราชาผู้ปกครองโดยธรรมตามคติพุทธศาสนา โดยอุปถัมภ์และส่งเสริมพุทธศาสนา ในอาณาจักร โดยการสร้างวัดถือศีลฟังธรรม หรือรับเอาระเบียบปฏิบัติและพิธีกรรม ต่าง ๆ ของพราหมณ์ที่จะส่งเสริมฐานะของกษัตริย์และราชสำนักเป็นต้น รับเอา การใช้คำราชาศัพท์ หรือให้พราหมณ์ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเข้ามาปฏิบัติพิธีกรรม สำคัญต่าง ๆ^๑

นอกจากนั้น ยังกำหนดให้ขุนนางที่จะทำหน้าที่ด้านต่าง ๆ นอกเหนือจาก การจัดการปกครองควบคุมกำลังไพร่พลโดยตรง โดยจัดให้เป็นขุนนางชำนาญการ^๒ เป็นอิสระจากระบบราชการแตกต่างจากขุนนางผู้ปกครองอื่น ๆ และรับใช้กษัตริย์โดย ตรง เป็นต้น พวกพราหมณ์ พวกช่างฝีมือ พวกต่างชาติที่มีความสามารถ ชาวจีน ผู้ชำนาญการค้า การเดินทะเล พ่อค้าต่างชาติในกองทหารอาสา

และนอกจากกฎหมายโดยการทำเนียบ ทหารพลเรือนโดยตรงแล้วยังมี กฎหมายในสมัยพระบรมไตรโลกนาถที่มีจุดประสงค์ควบคุมพฤติกรรม ตลอดจนความ สัมพันธ์ของบุคคลในสังคมอย่างเคร่งครัดเป็นต้น กฎมณเฑียรบาลที่กำหนดขอบเขต อำนาจ หน้าที่และดำเนินชีวิตต่าง ๆ ทุกด้านของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ ต่าง ๆ^๓

^๑ศรีศักร วัลลิโภดม, ข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๖๓.

^๒นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา, ๒๕๒๓), หน้า ๘.

^๓กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, "กฎมณเฑียรบาล มาตรา ๑-๑๘๔", หน้า ๖๘-๑๕๘.

อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปสมัยพระบรมไตรโลกนาถ จะทำให้ระบบราชการขยายขอบเขตออกไปอย่างกว้างขวางและซับซ้อนยิ่งขึ้นเพิ่มอำนาจให้กับราชธานี แต่สำหรับผลที่แท้จริงการปฏิรูปสมัยพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นเพียงการออกกฎหมายมารับรอง ภาวะที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วแต่เดิม และระบบราชการก็ยังคงมีลักษณะความสัมพันธ์ส่วนบุคคลปรากฏอยู่อย่างชัดเจนระบบการปกครองจึงไม่สามารถเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้โดยแท้จริง ระบบราชการไม่สามารถให้ความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองได้ การปกครองโดยกษัตริย์ที่มีอำนาจเข้มแข็ง และมีสิทธิธรรมสูงย่อมรักษาเสถียรภาพทางการเมืองได้ดีกว่าระบบราชการ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย